



A MAGYAR TÖRTÉNELEM NAGY ALAKJAI

6. RÉSZ

A REFORMKOR

Jelszavaink valának: haza és haladás (Kölcsey)

Napjaink politikai életében is az egyik leggyakoribb kifejezés a *reform*. A latin eredetű szó újjáformálást, újjáalakítást jelent. Olyan változásokra és változtatásokra mondhatjuk, hogy reform vagy reformok eredményei, amelyek *fokozatosan, program alapján* és nem utolsósorban *haladó irányban* mennek végbe.

A magyar történelemben egy egész korszakot — nagyjából az 1830 és 1848 közötti két évtizedet, tágabb értelemben a XIX. század első felét — nevezünk reformkornak. Indokoltan, hiszen a társadalom politizáló csoportjai reformokat követeltek, és reformokat léptettek életbe. (A reformkor követeléseinek maradéktalan megvalósítása azután a korszak zárókövét alkotó 1848-as forradalomban sikerülhetett: a forradalmat a reformkor nemzedéke vállalta és vitte győzelemre.) A korszak, amelyet Magyarország reformkorának nevezünk, ha nem politikai mozgalmaira, hanem gazdasági alapzatára tekintünk, még mindig a feudalizmus korszaka volt. Ez a Magyarországon nyolc évszázados, persze a századok során sok változáson átment gazdasági rendszer a jobbágyság, vagyis a nemesi földesuraknak alávetett, jogfosztott termelők munkáján alapult. A jobbágyság jelentős részének volt a használatában kisebb-nagyobb földterület, amelyet főként saját családja fenntartása érdekében művelt. Az ott termetteknek összesen mintegy

egy ötödét (tizedét az egyháznak, a második tizedét, vagyis a fennmaradó rész kilencedét) átadta urainak. Ezenkívül pénzzel adózott a földesúrnak és az államnak, továbbá — s ez volt a legsúlyosabb teher — hetente egy-két napot robotolt, vagyis ingyenmunkát végzett a földesúr földjén. E földek termése teljes egészében a földesúré volt, aki azt a katonaságnak, a városokban vagy külföldre próbálta eladni, s így tett szert haszonra.

Magyarországon ez idő tájt még nem volt gyáripár, a városi és falusi kézművesség pedig főként a mezőgazdasági termelők igényeit elégítette ki. A XIX. század első évtizedeire nyilvánvalóvá vált az egész termelési rendszer elmaradottsága. Hiszen Nyugat-Európában már megkezdődött az ipari forradalom, s megszűntek a mezőgazdasági termelést béklyózó köztötségek (a kényszermunkára kirendelt parasztokkal például nem lehetett szőlőt műveltetni vagy dohányt termelteni, hiszen nemtörődömségük révén több kárt csináltak, mint hasznot).

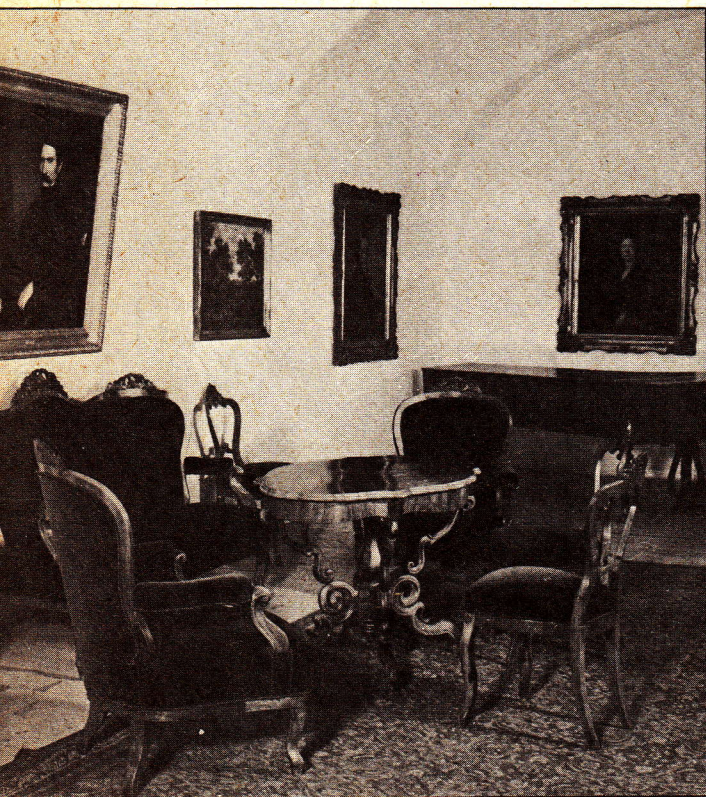
Különösnek tűnik, de akkoriban már maguk a földbirtokos nemesek is elégedetlenkedni kezdtek a termelés adott formájával. Birtokukon nem tudtak modernbb gazdálkodásba kezdeni, csak búzát termeltek, vagy birkát tenyésztettek, ami hasznot alig hozott. Nem akarták persze azonnal felszámolni létalap-

Perlaszka Domokos: *A pest-váci vasútvonal megnyitása 1846-ban (Életképek, 1846. I. melléklet)*





Biedermeier szobabelső
(Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma)



Pozsonylátképe — színezett litográfia
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

jukat! Kezdetben óvatosan, majd egyre határozottabb formában azt követelték, hogy a jobbágy, ha akarja, váltsa meg magát, legyen birtokával együtt szabad emberré, önálló gazdálkodóvá. A földbirtokos pedig az *örökváltságért* kapott pénzösszegeből felújíthatja gazdaságát. Az 1848-as forradalom előtti években már azt is felismerték, és mind többen követelték, hogy kötelező jelleggel és állami segítséggel kell megvalósítani ezt a legfőbb reformot, a jobbágyfelszabadítást. A magyar nemesség ugyan még a feudalizmus világában élt, de — más kelet-európai országoktól eltérően — kivételes lehetősége volt arra, hogy reformterveivel föllépjen. Magyarországon ugyanis fennmaradt a nemesi-rendi alkotmányosság. Háromévente a törvény szerint országgyűlést kellett tartani — bár ezt nem mindig sikerült kikényszeríteni —, ahova a nemesség minden megyéből küldött két követet, a főnemesek pedig (a felső táblán) személyesen jelenhettek meg. A rendi országgyűléseken 1830-tól kezdve a reformok hívei kerültek többségbe, ezért joggal nevezzük azokat reformországgyűléseknek.

Ha végignézzünk e kor törvényalkotásán (az 1848-as forradalmi átalakulástól most eltekintve), akkor azt látjuk, hogy csak nagyon kevés reformot iktattak törvénybe. Megengedték például, hogy a jobbágyok egy-

más között adják-vegyék földjeiket; hogy önkéntes egyezkedés útján pénzzel megváltsák földesúri terheiket; lehetővé tették számukra a hivatalviselést és így tovább. A társadalom alapszerkezetét azonban nem sikerült átalakítani. A legfontosabb reformot az államélet terén tudták elérni: 1844-ben, számos részleges lépés után, teljeskörűen diadalra jutott a magyar államnyelv. (Európában nálunk váltotta fel utoljára a holt latint az élő nemzeti nyelv.)

Miért nem sikerült a teljes program megvalósítása, a feudális Magyarország polgári állammá, polgári társadalommá reformálása? A nemesség jó része is ellenállt vagy ingadozott, az arisztokrácia (a bárók, grófok, hercegek) pedig hatalmas birtokai révén még a feudális viszonyok között is mesés gazdagságot mondhatott magáénak, ezért ők inkább elleneztek, mint támogatták a reformokat. (Bár a kezdeményezők között az első és a legnagyobb egy magyar arisztokrata volt: gróf Széchenyi István. Az ő példáját azonban csak néhány főrend követte.) A sikertelenség döntő oka mégis főként egy Magyarországon kívüli tényezőben, a Habsburg-államhatalomban keresendő.

A reformkori Magyarország ekkor már három évszázada volt a Habsburg-birodalom része. Biztosítani tudott magának bizonyos fokú különállást, önkor-

mányzatot, de érdemi változások megvalósításához a birodalom vezetésének, Bécsnek a hozzájárulására volt szükség. Bécsben pedig makacsul, rövidlátó módon elleneztek minden reformot. (Nem csak Magyarországon, az egész birodalomban mindenütt megakadályozták a társadalmi reformok megvalósítását.) A reform programja ugyanis a nemzeti mozgalommal fonódott egybe. A jobbágyfelszabadítással jogilag egységessé vált magyar társadalom nemzetté kívánt szerveződni, olyan közösséggé, amely maga dönt — népképviselői útján és önálló kormánya révén — sorsa felett. A Habsburg-vezetés, a birodalmat ténylegesen igazgató, mindenható Metternich tehát észrevette: a reformok következménye számukra hatalmuk csökkenése lesz. Bécs helyett Pest-Budán, a magyarok országgyűlésén és minisztertanácsában döntenek majd az ország sorsáról. Ilyen áron Metternichék nem akartak reformokat. Kénytelen-kelletlen engedtek csupán, ha már mást nem tehettek.

Az érdemi áttörés ezért 1848-ig, a népek tavaszáig várattott magára. Akkor Metternich rendszere összeomlott, és így egy csapásra sikerült a teljes reformprogram megvalósítása: létrejött a modern Magyarország, megszületett az önsorsa felől maga határozó magyar nemzet.

Buda és Pest szabad királyi városoknak tájleírása gróf Vasquez Károly által — könyomatú térkép (Budapesti Történeti Múzeum)



KATONA JÓZSEF

(1791—1830)



Katona József — rézmetszet
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

A magyar drámaírás legnagyobb alakja Kecskeméten született. Apja takácsmester volt, maga is olvasgató ember, aki szerény, de tisztességes módon élt. Fiát taníttatta, jogásznak szánta, hiszen egy jogot végzett ember, még ha alacsony sorban született is, már beléphetett az urak világába, hivatalt vállalhatott. Katona ifjan Pestre került, joghallgató lett. De többet járt a színházak, mint az egyetem környékén. Rajongott a színjátszásért, minden szabad estéjét a német vagy a magyar színházban töltötte. Szerelemre is lobbant a magyar színjátszás nagy alakja, Déryné Széppataky Róza iránt. A bátortalan ifjú nem mert közeledni a híres primadonnához, csupán levélben, *K. J.* monogrammal aláírva vallotta meg érzelmeit. Így hát Déryné nem tudhatta, kit rejtenek a kezdőbetűk. Pedig a művésznő ismerte a színpalak körül ólálkodó fiatalembert, fel is jegyezte magának: „...ez igen különös egyéniség volt. Nagy különc, szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű. Egy-egy szóval mindent végzett.” A szűkszavú fiatalember a színházat kívánta szolgálni; színészi és rendezői tevékenységet folytatott, színi bírálatokat, történelmi drámákat írt, sőt egy vígjátékot is.

Amikor megjelent 1814-ben az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat drámapályázata, Katona szinte azt

érezhette, hogy ezt egyenesen neki hirdették. Először korábbi drámáját, a *Jeruzsálem pusztulását* akarta át dolgozni, végül mégis egy XIII. századi történetet választott, nem csak dramaturgiai megfontolások miatt, hanem azért is, mert Bánk bán tragédiája a magyar történelem része volt. Pályaművének sorsát máig homály fedi. A bírálóbizottság ugyanis nem jutalmazta, s még a dicsőretek érdemesek között sem említette. A legvalószínűbbnek azt tartják, hogy Katona kézírata az akkori kézbesítési viszonyok között, vagy talán a postai cenzúra kezén (hiszen királynévilkosságról volt benne szó!) egyszerűen elveszett. Teljességgel azonban nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a pályamunka megérkezett, és egyáltalán nem felelt meg a bírálóbizottság ízlésének.

Akkoriban ugyanis elsősorban a vígjátékok voltak népszerűek, a komolyabb színdarabok közül pedig a német szerzők által írott (persze a színpadra azután magyar közegbe átültetett) rémdrámák számíthattak sikerre. Ezekben elcsesrélt gyermekek, visszatérő halottak, beteljesülő borzalmas átkok riogatták a jámbor nézőket, mérge és bosszú, véres kard volt a férfiak kezében, a nők szeméből könny folyt és többnyire meg is örültek.

Katona József drámája, a *Bánk bán* témáját a magyar középkorból merítette: az elégedetlenkedő magyar urak 1213-ban összeesküvést szőttek a királyné ellen. A krónikás hagyományból az író zseniális drámát formált. Katona a műben a politikai elégedetlenség motívumát Bánk nádor személyes sérelmével, felelőse meggyalázásával fonta egybe, s a főszereplő tragikumát azzal fokozta, hogy végül a királyné mindebben ártatlannak bizonyult ugyan, mégis Bánk kezétől kellett meghalnia.

Kecskemét látképe egy céhlevélben
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)



[illegible]

Barabás Miklós: *Jelenetkép Katona József Bánk bán című tragédiájából* — kőrajz (Országos Széchényi Könyvtár)



Új! Egye milliom! Dicsőítsd Jómám
 Menor; hisz egy igodt se lephetel
 Annak igodt. Le nyútom azgomát
 Erőszon kádós sejt üregben
 Hová verett?

On Taj nehem!

Keweenaw
Semmie de' felj ha máx ar Emboroch
Höör Delo. Döler Lemingvar; Egorakos.
Göncrölj-releer; jöf. Nasraht meg efmered.
Vögiera jöfere i laro Olycumbar.
Aagy mis coinalnal Ungur jöfeci.

Katona 1819-ben egy Pesten játszó székesfehérvári társulatnak felajánlotta színművét. A színházi cenzúra azonban nem engedte a bemutatót; hiszen nyílt színen került volna sor a királyné megölésére, s talán ezzel is vetekedő politikai merészségnek számított, hogy Tiborc személyében sorsáról panaszkodó magyar jobbágy lépett volna — először — a magyar színpadra. Tiborc és a „nagyúr”, Bánk párbeszéde már az érdekegyesítés gondolatát, a magyar reformpolitika alapelvét előlegezte.

A dráma kinyomtatásához viszont hozzájárultak, 1820-ban meg is jelent — 1821. évi dátummal —, de sokáig visszhang nélkül maradt.

Katona elkedvetlenedett. Hazatért Kecskemétre. A *Tudományos Gyűjtemény* 1821-ben megjelentette a *Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?* című, drámaírói pályafutásának tapasztalatairól szóló tanulmányát. Szülővárosának köztisztjeletben álló polgára s főügyesként a város egyik vezetője lett ugyan, de színművet, szépirodalmi alkotást többé nem írt. Pedig városa megjutalmazta korábbi munkálkodásáért, a „magyar nyelv palléroztatására törekvő dicséretes igyekezetéért”. Magányos ember maradt, csak munkájának, kedvtelésből űzött történeti búvárkodásainak élt. Még negyvenéves sem volt, amikor hivatalába igyekezve a városháza kapujában összerogyott; szíve felmondta a szolgálatot.

Katona nem érte meg, hogy művét, legnagyobb nemzeti drámánkat, színpadon is láthassa. A *Bánk bán* 1833-ban mutatták be először, Kassán. Hamarosan ismert és megbecsült színpadi mű lett, előadásai nemzeti tündetéssé alakultak. 1848. március 15-én, a közönség követelésére, ezzel a darabbal köszöntötte a Nemzeti Színház a forradalmat. 1861-ben Erkel Ferenc operát írt a színműből, s a zenedráma sikere azóta is vetekedik a tragédiáéval.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR

(1784—1842)

A székely kisfiú — Kőrösi Csoma Sándor — folyvást arról faggatta szüleit, nagyszüleit: honnan származnak a székelyek? És a nagyobb népcsalád, ahova ők is tartoznak, a magyarok? A fogékony eszű gyermeket szegény sorú szülei nem tudták volna taníttatni, ám az erdélyi iskolák hagyományai mégis lehetővé tették, hogy tehetséges szegény gyermekek ingyen iskolázódjanak. Ők úgynevezett szolgadiákok lettek, vagyis kipucolták a gazdagabbak csizmáit, fát vágtak a tanároknak, segédkeztek a konyhán, s mindemellett, ha fáradságosabban is, de tanulhattak. Az iskolaévek végén már csak az számított, ki milyen eredménnyel véggez. Kőrösi Csoma, a kiválóan tanuló szolgadiák ott maradhatott tanárnak a nagyenyedi kollégiumban. 1815-ben a fiatal tudós ösztöndíjjal a híres német egyetemen, Göttingában tanult tovább. Itt ismerkedett meg a keleti nyelvekkel. Mert gyermekkori vágyát, hogy ő majd felderíti az „ősmagyarok” egykori lakóhelyét, nem adta fel, s tudományos alapossággal készült nagy vállalkozására.

1819-ben indult útnak, egyedül, gyalogszerrel, cse-

Székelyföldi diák a XVIII—XIX. század fordulóján (Országos Széchényi Könyvtár)



Schöff József Ágost: *Kőrösi Csoma Sándor* — litográfia (Petőfi Irodalmi Múzeum)

kély pénzzel. Törökországon, Iránon, Afganisztánon keresztül eljutott egészen Tibet közelébe. Járványos, háború sújtotta vidékeken haladt keresztül, sokat szenvedett, nélkülözött. Ott állt az óriási hegyek előtt. Merre keresse tovább a magyarok őshazáját? Egy angol tudóstársa hívta fel figyelmét a tibeti nyelv tanulmányozásának fontosságára: enélkül nem tárhatja fel Belső-Ázsia múltjának történetét. Egészsége, felkészültsége és anyagi viszonyai egyaránt lehetlenné tették, hogy továbbutazzék.

Mindemiatt a Himalája déli lejtőjén egy lámakolostorba költözött, hogy a tibeti nyelvet alaposabban megismerje. 1823—1824-ben, két kegyetlen nélkülözések között eltöltött esztendőn át tanulmányozta azokat a vallási iratokat, amelyeket európai szem még sohasem láthatott. Majd újabb kolostorokat, távolabbi tartományokat keresett fel, hogy újabb anyagokat gyűjtsön. 1830-tól a Kalkuttában székelő angol Bengáli Ázsiai Társaság vendége volt, az ő anyagi támogatásukkal készülhetett el 1834-ben két fő műve: a tibeti nyelvtan feldolgozása és a tibeti—angol szótár. Egy új tudományág, a keleti nyelvészet alapvető munkái lettek ezek a kötetek.

Kőrösi Csoma tovább folytatta, immár a Társaság könyvtárosaként, nyelvészeti kutatásait Bengáliában. Összesen tizenhat nyelven állított össze szójegyzéket. Hazaküldött művei és levelei révén itthon is megismerték munkásságát, a Magyar Tudományos Akadémia 1833-ban választotta tagjai sorába. A magyar tudósok társasága is támogatta, ő azonban adományként visszaküldte hazájába ezeket az összegeket.

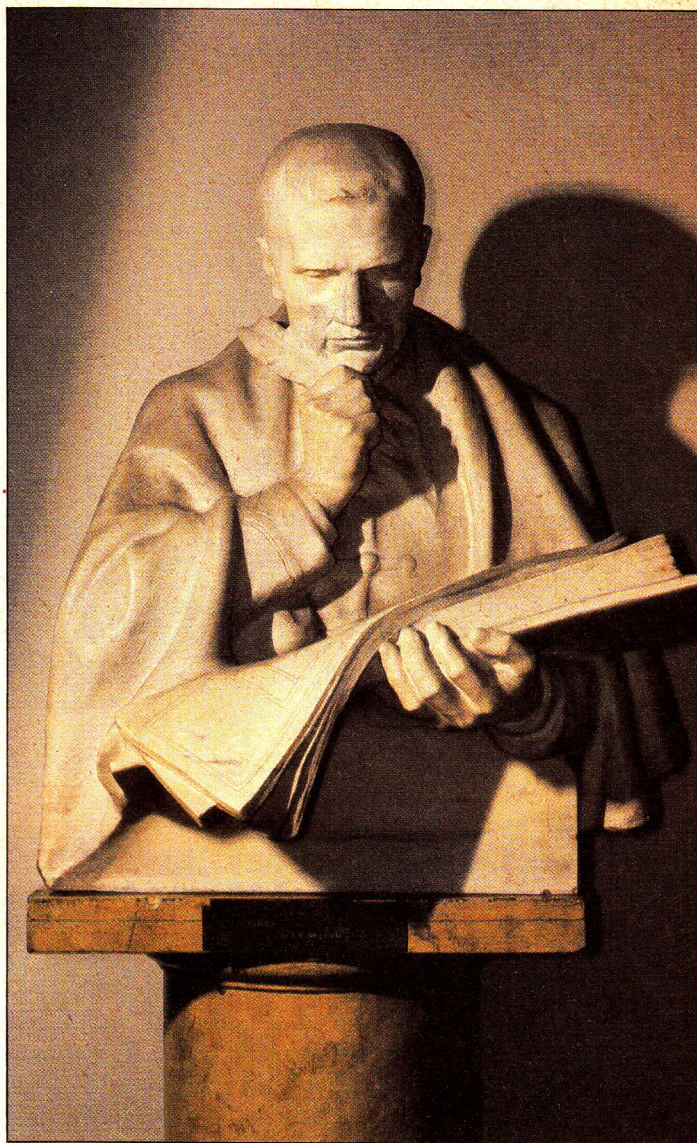
A sokéves nyelvészeti búvárkodás szándéka szerint csak előkészület lett volna az igazi nagy vállalkozás, a magyar őshaza felderítésére. Kőrösi Csoma nyelvészeti vizsgálódásai során még inkább megerősödött abban a hitében, hogy a magyarok őshazája valahol a Tibetben keresendő. (A XX. század kutatásai nem igazolták ezt az álláspontot. Kőrösi Csoma nyelvészeti búvárkodásai viszont mindmáig alapvető jelentőségűek.) Kezdeményezését a reformkori Magyarországon óriási érdeklődéssel fi-



Csoma szobája Zanglában
(Baktay Ervin helyszínen készített rajza)

gyelték, hiszen az „őshaza” fellelésével nemzeti azonosságtudatát vélte megtalálni az akkori közvélemény. (Ma már tudjuk, hogy egy „őshaza” csak idézőjelek között emlegethető, hiszen egyetlen népnek sem volt a régi időkben olyan területe, ahol hosszú ideig és más népekkel el nem vegyülve élt volna.)

1842-ben indult el végre a nagy útra. De már nem jutott el addig, hogy felismerje: nem lehet Tibet hegyei között a magyarok ősi területe. India és Tibet határán, Dardzsilingben maláriában megbetegedett. A



Holló Barnabás: *Kőrösi Csoma Sándor*
(Magyar Tudományos Akadémia)

több mint háromezer méter magasságban fekvő városból még betekintett abba a világba, a tibeti medencébe, amelybe egész életén át készült. És néhány nap múlva, 1842. április 11-én örökre lehunyta szemét. Ott temették el Belső-Ázsia és az indiai szubkontinens határán. Sírja fölé a Bengáli Ázsiai Társaság emlékoszlopot emelt.

A magyarok elődeit keresve, egy nemzeti feladatot teljesítve, egy új tudomány alapjait, a keleti nyelvészetét rakta le — az egész emberiség számára.

BOLYAI FARKAS ÉS BOLYAI JÁNOS

(1775—1836; 1802—1860)



Thanhoffer Lajos: *Bolyai Farkas*
(Magyar Tudományos Akadémia)

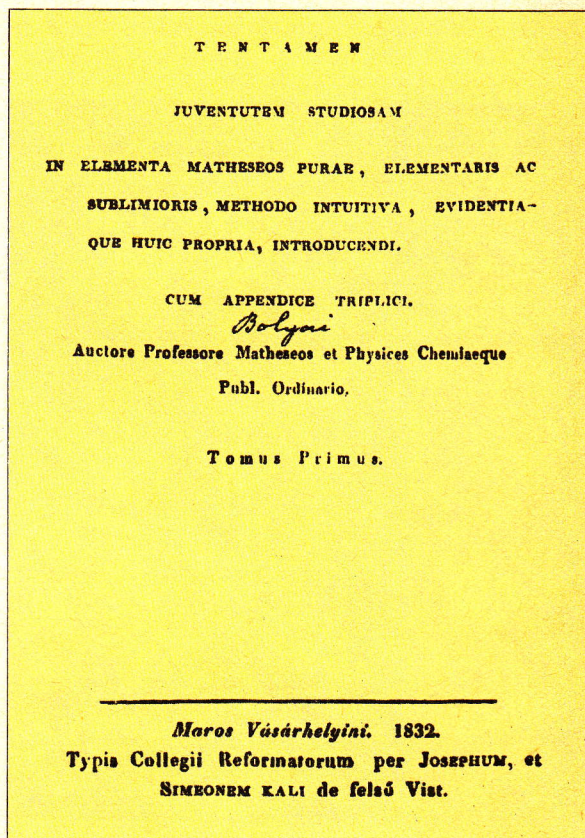
Alig akad példa arra az emberiség történelmében, hogy apa és fia egyaránt zseninek bizonyuljon a matematika területén. Székelyföld szülöttei a tudósvilág megbecsülése, értő egyetemi kollégák közelléte nélkül is olyan teljesítményt nyújtottak, amellyel az egész emberiség megbecsülését érdemelték ki.

Az apa, Bolyai Farkas, éppúgy mint Kőrösi Csoma, Nagyenyeden s Göttingában tanult, majd a marosvásárhelyi kollégium matematikatanára lett. 1832-ben megjelent fő műve, a *Tentamen* tette világhírűvé. Ebben főként az aritmetika, a geometria és a halmazelmélet alapjaihoz tartozó eszméi, tehát a matematika végső alapvetéseire vonatkozó gondolatai bizonyultak eredetinek. Levezetés útján tartott kapcsolatot a tudósvilággal, így göttingai tanulótársával, a világhíres Gauss-szal. Páratlan tehetségét a Magyarországnak is a végvidékén fekvő kis tanintézetben nem tudta igazán kibontakoztatni. Foglalkozott tökéletes égésű kályhák tervezésével, zeneelmélettel, gyógyítással, versírással, néprajzzal. Nála is zseniálisabb fiával pedig sajnálatos konfliktusokba sodródott.

A fiú, Bolyai János tehetsége, teljesítménye és későbbi hírneve az apáét is túlszárnyalta. Minden idők egyik legeredetibb gondolkodású matematikusa volt. Hadmérnöki akadémiát végzett, de már ott is mate-

matikai kutatásokkal foglalkozott. Betegsége folytán hamar otthagyta a katonai pályát, kis székelyföldi birtokára húzódott, s ott gazdálkodott.

Fő műve, a matematikát forradalmasító *Appendix* 1832-ben jelent meg, apja nagy művének mellékleteként. (Maga az appendix szó is függeléket jelent.) De az apa is jól tudta, hogy a terjedelemre csekély „függelék” jelentősebb, mint az ő egész életműve. Bolyai János művének alapgondolatát már korábban felfedez-



A *Tentamen* címlapja (Egyetemi Könyvtár)

te. 1820-ban írta apjának: „a semmiből egy új, más világot teremtettem”.

Bolyai János a geometriában alkotott új világot. Elvetette a régi, hagyományos, Eukleidészről elnevezett geometriának azt az alapelvét, hogy a párhuzamos egyenesek a végtelenségig meghosszabbíthatók, mivel soha nem találkoznak. E tétellel, esetleges érvénytelenségével már régóta foglalkoztak a matematikusok, de Bolyai Jánosnak sikerült először ezen axióma (alapelv) tagadásán alapuló új geometriát kidolgoznia. Előbb az úgynevezett hiperbolikus geometria rend-

szerét alkotta meg, majd az általa abszolútnak nevezett geometria alapelveit dolgozta ki, s ennek egyik variánsa, a legegyszerűbb, a megsokszorozott, eukleidészi geometria. Az ebből az elméletből kifejlődött nem-eukleidészi geometriákon alapul a fizikában a relativitás-elmélet. A modern világ, az űrhajózás elképzelhetetlen az eukleidészi geometria Bolyai János által végrehajtott meghaladása nélkül.

Az egykorú tudósvilág, mint oly sokszor a korukat megelőző felfedezéseket, nem méltányolta teljesítményét. Még a magyar tudóstársaság sem választotta tagjai sorába. Egyedül az apai barát, Gauss professzor ismerte fel jelentőségét, de a nyilvános elismerés elmaradt. Bolyai János tudta, mit alkotott, szenvedett a mellőzéstől. Összeroppantotta a szabadságharc veresége is. Magányában, utolsó éveiben *Údvtan* címmel írott művében a társadalom bajaira próbált gyógyírt találni. Mellőzöttek, betegek, elfeledettek éldegélt kicsiny házában Marosvásárhelyen 1860-ban bekövetkezett haláláig.

Marosvásárhely főtere a XIX. század közepén — Maximilian Kolb és Knopfmacher acélmetszete Joseph Ludwig Rohbock rajza után (Hunfalvy—Rohbock: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*. Darmstadt, 1856—1864.)



SZÉCHENYI ISTVÁN

(1791—1860)



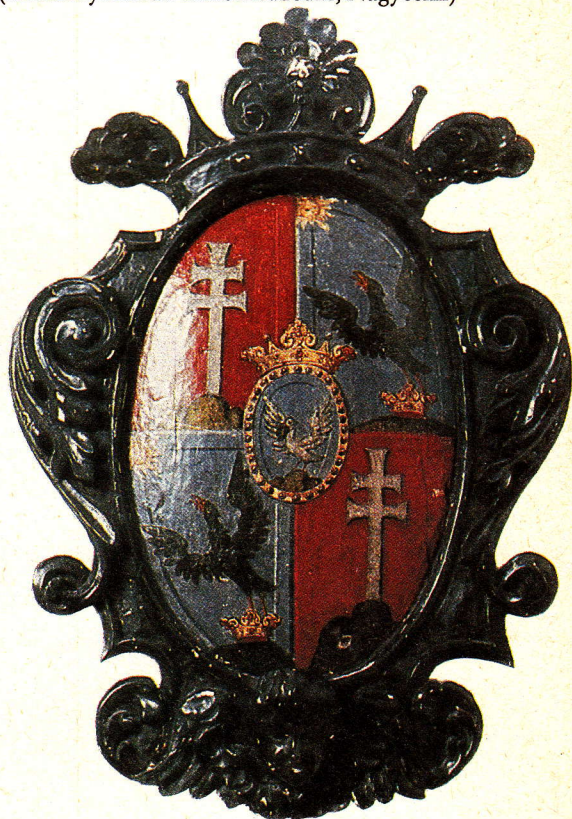
Friedrich Amerling: *Széchenyi István*
(Magyar Tudományos Akadémia)

A születés kedvezései, személyes adottságai kivételes életpályán indították el Széchenyi Istvánt. Nagy múltú, gazdag főúri családból származott. Anyai nagybátyja, gróf Festetics György a keszthelyi mezőgazdasági akadémiát, apja, gróf Széchenyi Ferenc a Nemzeti Múzeumot alapította. A gyermekek közül a legfiatalabb, István Bécsben született, és jórészt ott is nevelkedett. Fiatalon katonának állott, harcolt Napóleon hadai ellen, kitüntetések és megbecsülést szerzett magának. Egyelőre a béke éveiben is tovább katonáskodott, huszár kapitánnyá nevezték ki. De sem a katonatiszti, sem a gazdálkodó nagybirtokos életformája nem vonzotta. Az államszolgálatához meg azért nem volt kedve, mert a Metternich vezette Habsburg-

birodalmat igazságtalannak, elavultnak tartotta. Így hát egyelőre utazgatott, kalandokba bonyolódott, szépírói terveinek megvalósításával próbálkozott. Mindaddig, amíg 1825-ben a király országgyűlést nem hívott egybe, amelyen neki, a grófnak, a született főrendnek kötelessége volt megjelennie. Egy-két éve töprengett már akkor az ország sorsán. Szinte minden megváltoztatandónak tartott, persze nem erőszakkal, hanem fokozatosan, meggyőzés és törvényes változtatások, reformok útján. A többség egyelőre nem állott melléje. Egyedül még csak egy nagy és nemes gesztusra tudott vállalkozni; 1825. november 3-án az országgyűlés ülésén összes birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel egy magyar tudóstársaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia céljaira. Példájával nem maradt akkor egyedül, néhány jómódú adakozó is mellé állott, így az intézmény 1830-ban megkezdhetette működését. Széchenyi az Akadémia alelnöke lett.

A politikai reformok szélesebb körű elfogadtatásához agitációra, meggyőzésre volt szükség. Sokan keresték már ekkor az ország továbbfejlesztésének út-

A Széchenyi család címere
(Széchenyi István Emlékmúzeum, Nagycenk)





Emlékpohár lóversenyjelenettel
(Magyar Nemzeti Múzeum)

ját-módját. Túlzó az a kép, hogy Széchenyi egyedülként ébresztgette alvó nemzetét. A nemzet — a politizáló nemesség — ébredezett már, reformokat fontolgatott, tervezgetett, vitatkozott. De a kiindulópontban éppúgy nem tudtak megegyezni, mint a reformok

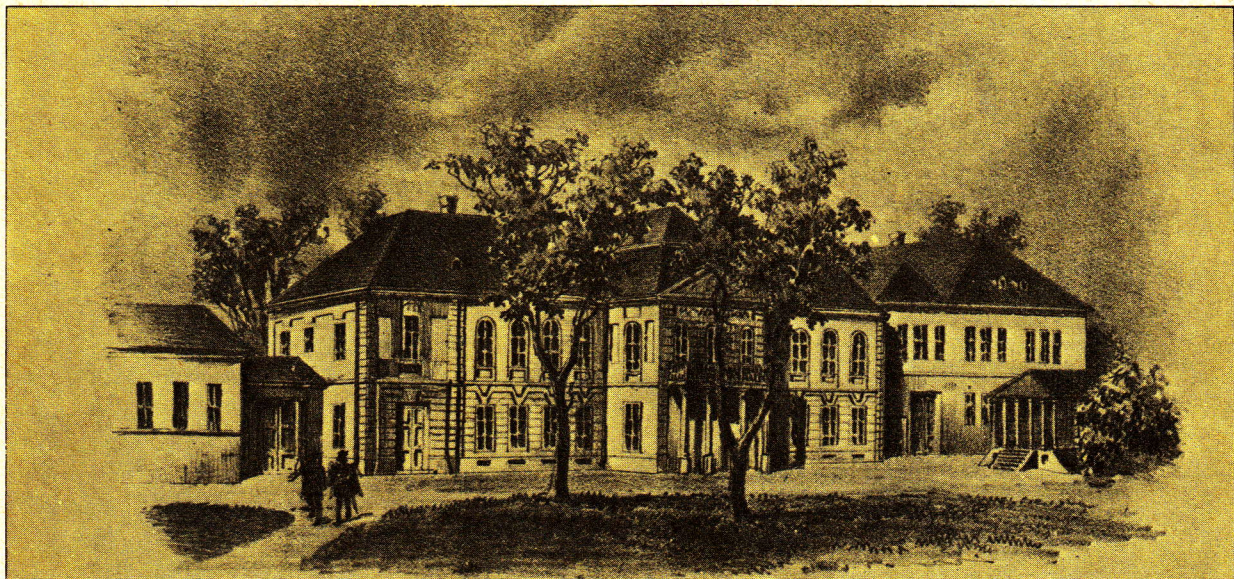
sorrendjében, a teendők egymásutánjában és az átalakulás tempójában.

Ekkor, a reformkor küszöbén lépett fel Széchenyi gyors egymásutánban kiadott, programadó műveivel. Elsőként, 1830-ban, a *Hitel* látott napvilágot, amelyben rámutatott arra, hogy „a magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”, mert nem jut pénzhez, nincs hitele. A pénzbeli hitel sem létezik, de az emberek közötti hitel, a bizalom is hiányzik. Sennek nyomán, egy új hiteltörvény szükségességétől elindulva, fontos reformkövetelések egész sorát indokolta meg. Sokan nem fogadták el nézeteit, s Széchenyi ezért *Világ* (sugárzás, fény) címmel világította meg a következő esztendőben a teendők egymásutánját. A harmadik nagy mű, a *Stadium*, a szükséges reformok első állomását, stádiumát (szakaszát) jelölte ki. Ez utóbbi, 1831-ben írott munka már csak külföldön jelenhetett meg, 1833-ban.

Széchenyi országosan ismert, s a reformeszmék általánosan elfogadottá válásának idején, az 1830-as években roppant népszerű ember lett. Már az 1820-as évektől gyakorlati vállalkozások egész sorát indította el. Hozzákezdett a Duna (majd az 1840-es években a Tisza) szabályozásához, megszervezte a dunai gőzhajózást, angol mintára (a katonai szempontból fontos lótenyésztés előmozdítására és a társasélet fejlesztésére) meghonosította a lóversenyzést, kaszinót (társaskört) alapított, vasúttársaságokat szervezett, tervet készített a Nemzeti Színház felépítésére, kezdeményezte és organizálta a Lánchíd építését. Az országgyűlésen sikerült törvénybe iktatnia, hogy e hídon mindenkinek — a nemeseknek is — fizetnie kell az átkelésért. Így lett e híd mindmáig a közteherviselés hatalmas szimbóluma. Építése 1842-ben kezdődött meg.

Széchenyi ekkor már Pestre költözött, a Duna-

Vinzenz Katzler: Gróf Széchenyi István kastélya S.m. Nagy Czenken — litográfia (Petőfi Irodalmi Múzeum)



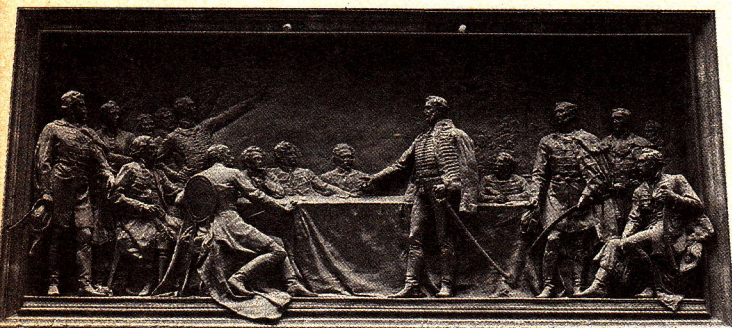


Johann Ender: *Széchenyi 1818-ban, keleti útján*
(Magyar Tudományos Akadémia)

parton lakott, hogy figyelhesse a híd építését, amelynek sorsát a sajátjával fonta össze. (Soha nem adatott meg neki, hogy az 1849 végén elkészült hídon áthaladjon.) Széchenyit egy nemzet tisztelte, Kossuth 1840-ben találóan nevezte őt „a legnagyobb magyarnak”. Nem sokkal később a *Pesti Hírlapszerkesztés* megkezdő Kossuthot Széchenyi a *Kelet Népe* című röpiratával élesen támadta. Alaptalanul azzal vádolta a szerkesztőt, hogy radikalizmusa veszélybe sodorja az átalakulás ügyét. Bármilyen történet is később, a vád nem volt helytálló, Kossuth lényegében Széchenyi tanítványaként indult a politikában, s a vitában az egész magyar haladó közvélemény Kossuth mellett foglalt állást. Széchenyi politikailag elszigetelődött, a konkrét reformalkotások, gazdasági vállalkozások terén persze többnyire együtt haladt az ellenzék egészével.

Széchenyi azt is meg akarta mutatni, hogy a kor-

Holló Barnabás: *Az MTA megalapítása*



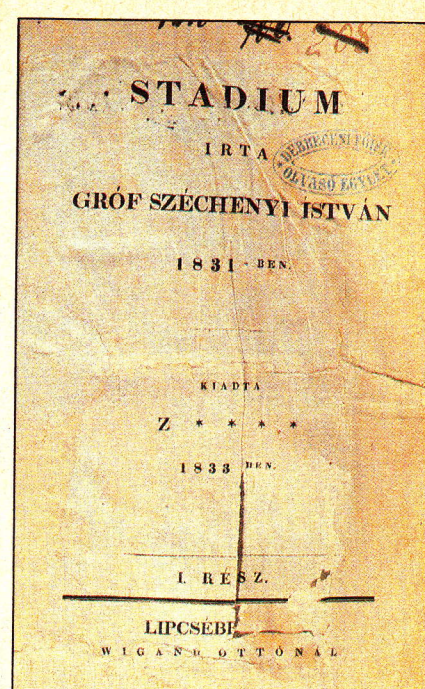
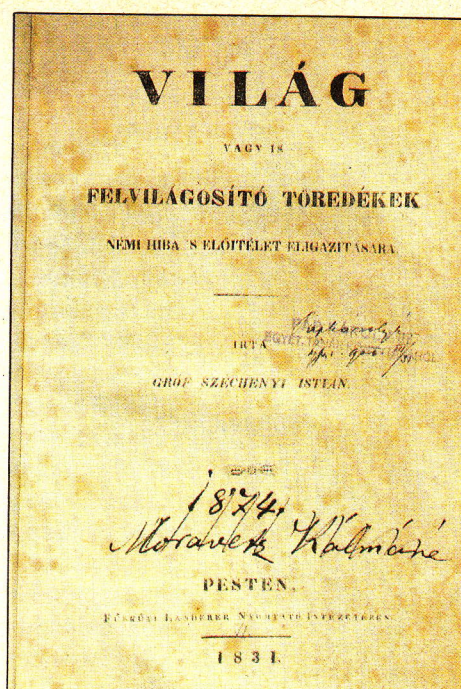
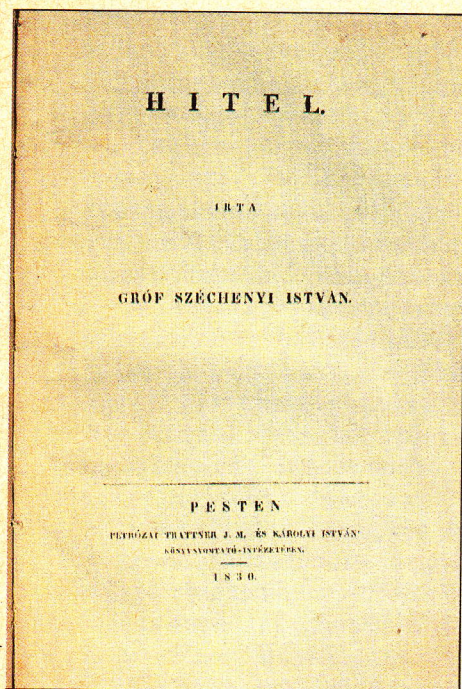
mány, amely akkoriban reformszándékait kezdte hangoztatni, csakugyan támogatja a reformokat, s ezért 1845-ben államhivatalt vállalt; az országot Budáról irányító Helytartótanács közlekedési osztályának vezetője lett. Hamarosan rá kellett döbbsennie, hogy a kormány hangoztatott reformszólamai nem felelnek meg a valóságnak. A kormány politikáját csak tehetetlennek, az ellenzékét viszont veszélyt hozónak látta, ezért az országgyűlés alsó táblájának megyei követévé választotta magát, hogy ott mérkőzzék meg Kossuthal.

A nagy politikai küzdelem 1847-ben megkezdődött, de pár hónap múlva Kossuth győzelmével véget is ért. A forradalom kitörésekor Széchenyi őszinte örömmel ismerte el, hogy Kossuthék politikája bizonyult helyesnek: békés úton, vér nélkül sikerült elérni, törvényes módon megvalósítani a polgári átalakulást. Széchenyinek, hatvanadik életéhez közeledvén, végre alkalma nyílt arra, hogy terveit komoly állami támogatással valósítsa meg. Az újonnan alakult Batthyány-kormány közlekedési és közmunkaügyi minisztere lett. A kormány legidősebb tagja nagy energiával látott munkához.

1848 nyarának végére elkomorult a látóhatár. Amikor felismerte, hogy a nemzetiségek felkelését, Jellasics fegyverkezését Bécs is támogatja, a magyarság számára nem látott többé reményt, csak a pusztulást. Mivel elsősorban önmagát okolta a történelemért, idegileg összeomlott. Orvosa a Bécs melletti Döbling szanatóriumába vitte, amelyet soha többé nem hagyott el. Pedig néhány év múltán újra a régi, tevékeny, zseniális szellemű Széchenyi állott látogatói előtt. Az önkéntes, Bécs melletti száműzetésbe vonult nagy államférfi most roppant energiáit a gyűlölt ellenfél, a Habsburg-abszolutizmus ellen mozgósította. Egy kíméletlen, magyar nyelvű leplező röpiratot készített, amelyet megtalálójá és kiadója utóbb találóan *Nagy Magyar Szatírának* nevezett el. Ebben a roppant terjedelmű műben Ferenc József és minisztere, Bach beszélget egymással, beismerik aljasságukat, kifecsegitik gonoszságukat, feltárják ostobaságukat. Ebből a nagy anyagból készített Széchenyi egy szelídebb, de még így is maró hatású, német nyelvű szatírt, amelyet remek rejtőzködéssel, név nélkül Londonban adatott ki. Ez volt az epeszínű könyvborítóval ellátott *Blick*.

A stílus azonban leleplezte szerzőjét. 1860 tavaszán Széchenyinnél és munkatársainál házkutatást tartottak, s megtalálták a *Nagy Magyar Szatíra* kéziratát is, amely pedig több halálos ítélethez elégséges felségsértő kijelentést tartalmazott. A belügyminiszter közölte Széchenyivel: „Döbling megszűnt az Ön számára menedékhely lenni.”

A szanatórium idős lakóján úrrá lett a félelem; valódi, szörnyű elmeegógyintézetbe zárhatták, halálra ítélethették, megfoszthatták vagyonától. Ilyen rettenetes és ilyen kilátástalan küzdelemre már nem volt ereje felkészülni. 1860 húsvét éjszakáján föbe lőtte magát.



Széchenyi műveinek első kiadása (Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára)

A nagycenki Széchényi-kastély



WESSELÉNYI MIKLÓS

(1796–1850)



Barabás Miklós: *Wesselényi Miklós*
(Magyar Tudományos Akadémia)

Férfiszépség, erő, bátorság, politikai tehetség, szóno-ki képesség egyesült Wesselényi Miklósban. Korának legnépszerűbb embere volt, a magyar ifjúság valóságos bálványa.

Apja, idősebb Wesselényi Miklós báró ugyancsak jól ismert embernek számított Erdély közéletében, hiszen az ellenzéki politika egyik vezéralakja, a színjátás bőkezű mecénása volt. Fiát katonásan, amellet szókimondásra és politikai szerepvállalásra nevelte. A nagy múltú erdélyi protestáns arisztokrata család egykor nádort adott az országnak, s most, a polgári átalakulás küszöbén megint egy Wesselényi állott az ország, a tömegmozgalommá váló reformáramlat élére.

Politikai fejlődésében döntő jelentősége volt Széchenyi Istvánnal való megismerkedésének. Intenzív barátságuk esztendei alatt, az 1820-as években, kölcsönösen alakították egymás nézeteit, együtt utaztak el Angliába, együtt léptek fel az országgyűlésen. A liberális reformer Wesselényi 1831-ben ugyancsak programadó könyv írásába fogott, amelyet két év múlva is csak külföldön tudott megjelentetni, *Balítéletekről* címmel. A könyv az elterjedt téveszmék, bal-

vélekedések ellen vette fel a harcot, s azok bírálatán keresztül fejtette ki reformelgondolásait. Wesselényi volt az első magyar politikus, aki ebben a könyvében a nyilvánosság elé lépett a gondolattal: kötelező erővel, a földesurak ellenállásával nem törődve, fel kell szabadítani a magyar jobbágyokat! A könyv és az országgyűlési szereplés ekkoriban még nem volt elégséges ahhoz, hogy egy politikus elképzelései ismertté váljanak. Sajtó híján Wesselényi sorra látogatta, élő vezércikként, a magyar és az erdélyi vármegyéket, s a megyei gyűléseken agitált, próbálta meggyőzni néha több száz, olykor több ezer főből álló kismemesi hallgatóságát arról, hogy a jobbágyok felszabadítása elkerülhetetlen, hogy rövid idő múltán maguknak a nemeknek is adózniuk kell és így tovább. De arra is figyelmeztetett — e ponton továbbfejlesztve Széchenyi elgondolásait —, hogy az államhatalom kézbe vételéről és átalakításáról sem mondhatnak le.

Wesselényi szűkebb hazája Erdély volt. A Magyar Királyságtól jogilag különálló Nagyfejedelemségben önálló, erőteljes reformmozgalom nem bontakozott ki. Az erdélyi jobbágyság százezrei csak úgy kerülhetek ki a feudalizmusból, ha Erdély csatlakozik a reformok útján járó Magyarországhoz. Wesselényi ezért — bár tudta, hogy Erdély többsége román, s gondolt a

A zsibói kastély

(Kardos Samu: *Báró Wesselényi Miklós*. Budapest 1905. I.)

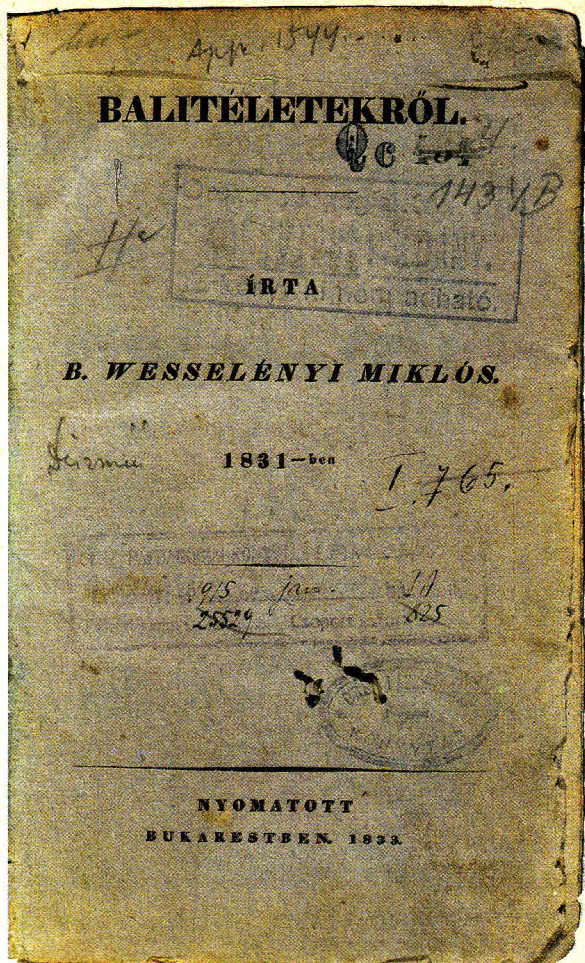


nemzetiségi jogok biztosítására — programjába vette az uniót, vagyis Erdély egyesítését Magyarországgal. (Az eszme majd a tizenkét pontban bukkan fel újra, s az 1848-as forradalom iktatja törvénybe.)

Wesselényi programadása, fáradhatatlan szervező- és meggyőző munkája kezdettől nem tetszett a bécsi kormánynak. Elhatározták, hogy perbe fogják, elítélik, s így némítják el. Egy megyegyűlésen elmondott beszédért „felségsértés” címen pert indítottak ellene. Már folyt az eljárás, amikor az egész ország háláját érdemelte ki az 1838. évi pesti árvíz alkalmából tanúsított hősi mentési munkájáért („az árvízi hajós”). Közben szeme világát súlyos betegség, idegsorvadás támadta meg, amely vaksággal fenyegette. A perbe fogott Wesselényit végül többévi börtönre ítélték. Barátai közbenjárására, szembajára való tekintettel, a büntetés végrehajtásától eltekintettek, így egy morvaországi fürdőhelyen gyógykezelte magát. Szeme világát nem tudta visszanyerni, végül teljesen megvakult. Hazájába azonban az 1840-ben hirdetett amnesztiával, amellyel Kossuth is szabadult, visszatérhetett.

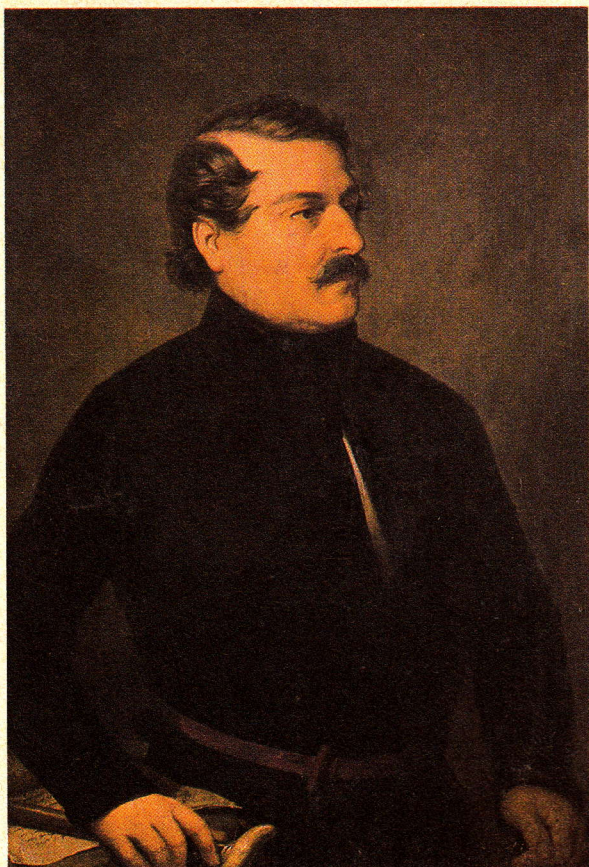
Erdélyi birtokára, Zsibóra húzódott, de levelezés, röpiratok és cikkek révén továbbra is részt vett a magyar politikai életben. Széchenyi és Kossuth vitájában az utóbbi mellé állott, hiszen Kossuth lényegében az ő agitatív, népes reformtábort szervező politikai vonalát vitte tovább.

A *Balítéletekről* első kiadásának címlapja (Debreceni Református Kollégium Könyvtára)



Forray Iván: *Árvízjelenet 1838-ból* — vízfestmény (Budapesti Történeti Múzeum)





Franz Eybl: *Wesselényi Miklós*
(Magyar Tudományos Akadémia)

Az 1848-as forradalom a vak politikust kimozdította magányából. Megérte élete nagy álmának beteljesülését, ott volt Kolozsvárott, az erdélyi országgyűlésen, amikor a rendek kimondták az uniót, Erdély egyesülését Magyarországgal. Az egyesült országgyűlésen, 1848 nyarán, Pest-Budán újra részt vállalt a törvényhozás munkájában.

A szabadságharcban nem tudott aktív szerepet vállalni, de egy külföldi gyógyhelyre húzódva cikkekkal támogatta a magyar ügyet. A leverett szabadságharc után, onnan hazatérőben — szűkebb hazájába már nem jutott el — Pesten halt meg, 1850-ben.



Petrichevich-Horváth János: *Wesselényi beszél a kolozsvári országgyűlésen* (RTA Levéltára, Kolozsvár)

Árpád — az első magyar gőzhajó modellje (Közlekedési Múzeum)



KÖLCSEY FERENC

(1790—1838)



Anton Einsle: Kölcsey Ferenc
(Magyar Tudományos Akadémia)

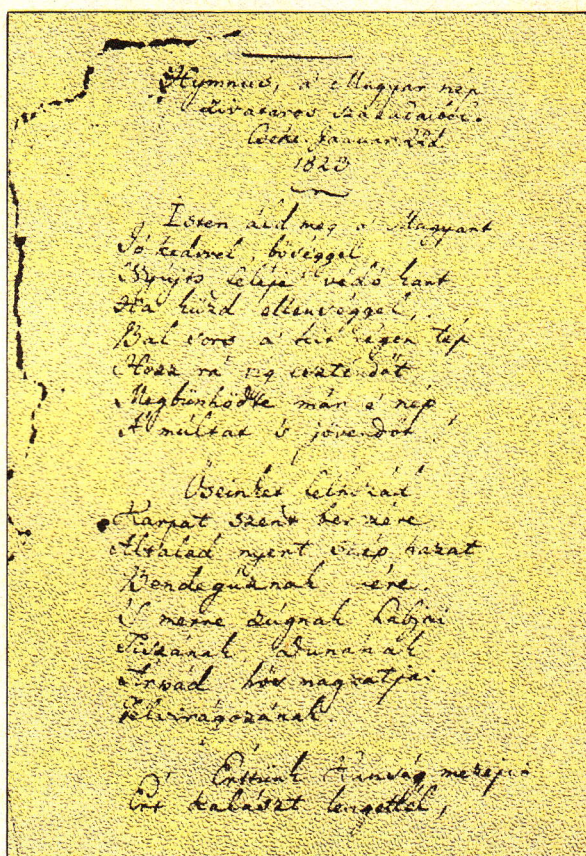
A Kölcsey nemzetség talán már a honfoglalás óta élt Szatmár megyében, ám az ott jól ismert köznemesi család korábban sohasem szerzett nevet magának az országos politikában.

Kölcsey Ferenc politikai pályája is Szatmár megyében kezdődött. A megye jegyzőjévé választotta, s így neki kellett megfogalmaznia a jelentős politikai határozatokat. Szatmár megyegyűlésein, ha nem is mindig, de többnyire a haladó liberálisoké volt a többség. A debreceni kollégiumban a felvilágosodás elvein nevelkedett Kölcsey ezért szívesen vállalta, igaz, csak rábeszélés után, a fontos hivatalt. Tudták róla, hogy csendes, visszahúzódó ember. Magányosan, család nélkül élt, egyik szeme világát még kisgyermek korában, himlőben elvesztette. Sápadt arcával, magas, kopasz alakjával idegenszerűen is hatott a napcserezette mokány nemesek között. Azt már csak néhány jobbrát és irodalomkedvelő tudta róla, hogy az öröklött birtokán gazdálkodó, árvizekkel, pörös szomszédokkal bajlódó nemesúr verseket, elbeszéléseket, tanulmányokat is ír.

1823-ban, elvonult magányban, de már a közéleti felpezsdülés idején írta meg a *Himnusz*t, amelynek címéhez a cenzúra kedvéért hozzátette: *A magyar nép zivataros századaiból*. Az Erkel Ferenc megzenésíté-

sében nemzeti himnuszunkká vált vers vallásos hagyományokra támaszkodó, Istenhez forduló, dicsőítő-könyörgő fohász: a nemzeti bűnök és a nemzetre mért sorscsapások kiegyenlítik egymást, az isteni értékrend szerint most már szebb jövőnek kell jönnie a magyarság számára.

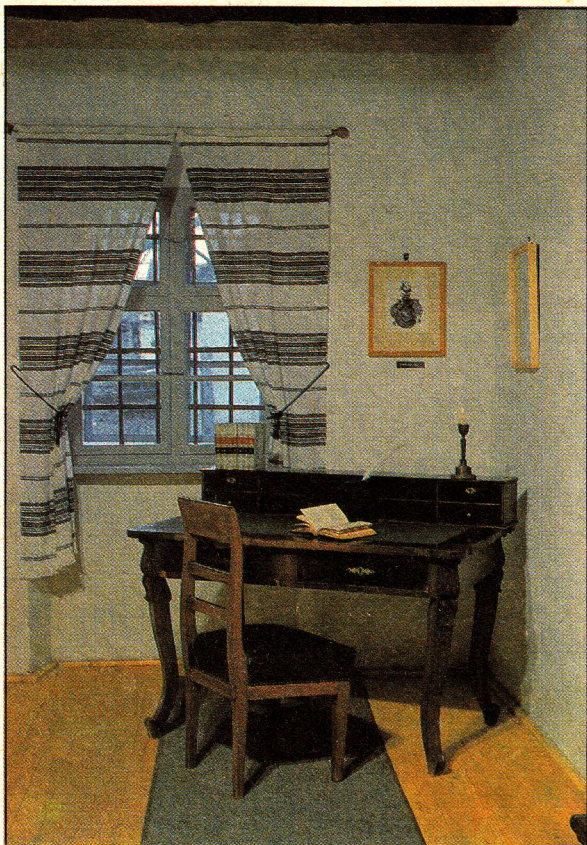
Irodalmi bírálatai, versei, emlékbeszédei, értekezései egymás után jelentek meg a kor kis példányszámú irodalmi lapjaiban. Kölcsey bekapcsolódott az irodalmi életbe, 1826-ban Pestre költözött, s megindította a



A Himnusz kézirata (Országos Széchényi Könyvtár)

rövid életű *Élet és Literatura* című folyóiratot. Irodalmi eszményei átmenetet alkotnak a hagyományos, a kötöttebb formákhoz ragaszkodó klasszicista, és a merészebb megoldásokat kereső, a személyiségnek tágabb mozgásteret biztosító romantika között.

1827-ben átvette öröklött birtokát. Más megélhetési lehetőség híján, kedve ellenére, gazdálkodnia kellett. Könyvekhez csak nehezen, a negyedéves debreceni vásárok alkalmával juthatott. A hírek nem kerültek el, hiszen élénk levelezést folytatott író társaival, s



Az ámosdi lakóház egyik szobája

ez kötelessége is volt, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá választotta.

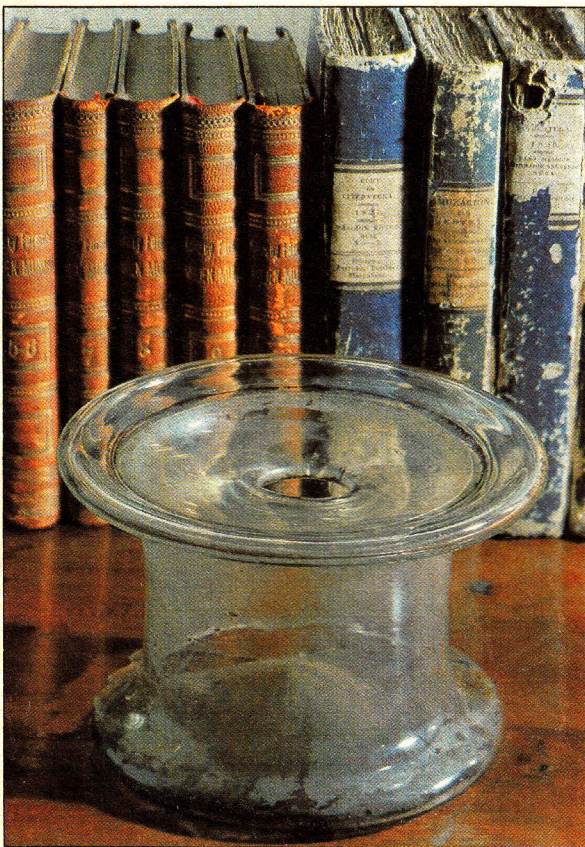
1832-ben megyéje országgyűlési követévé jelölte; Pozsonyban hamarosan a reformellenzék vezetői közé emelkedett. Ekkor vált országosan ismertté és tiszteltté. Nagy beszédei — többek között a magyar nyelv ügyében, az önkéntes örökváltság tárgyában — művészi szempontból is tökéletesen megformáltak. Kölcsey a magyar parlamenti szónoklat megteremtője. Dörgő hangú kortársaitól eltérően „síron túli, halk halotti hangon” szólott, temetői csend borult a teremre, amikor felszólalt — állítólag még a besúgók írójának neszezését is meg lehetett hallani. A fiatalon még a nyelvújítás harcaiból is részt vállaló Kölcsey megújította a magyar politika nyelvét. Tőle származnak olyan közismert megfogalmazások, mint „haza és haladás” vagy „nemzeti hagyományok”. A követársait is befolyásoló érveket nagy meggyőző erővel tudta csoportosítani. „Hétszázezer nemes és tízmillió jobbágy! Még ideje van! Még adhatunk, várván köszönetet, de megtörténhetik, hogy adni fogunk kénytelen,

A Kölcsey-kúria Ámosdon



köszönet nélkül.” A tizenegymillió országlakos sorsa, „nemzetté emelése” foglalkoztatta ezekben az években.

A bécsi reakció Kölcseyt, az országgyűlés egyik vezetőjét, el akarta távolítani Pozsonyból. Ezért megyéjében, Szatmárban eget-földet megmozgattak, hogy az ottani haladó követutasítást, amellyel Kölcsey felérkezett, megváltoztassák. Sikert is ott visszavonati az örökváltsági reformot. Kölcsey, bár forma szerint maradhatott volna, nem akart az elveivel ellenté-

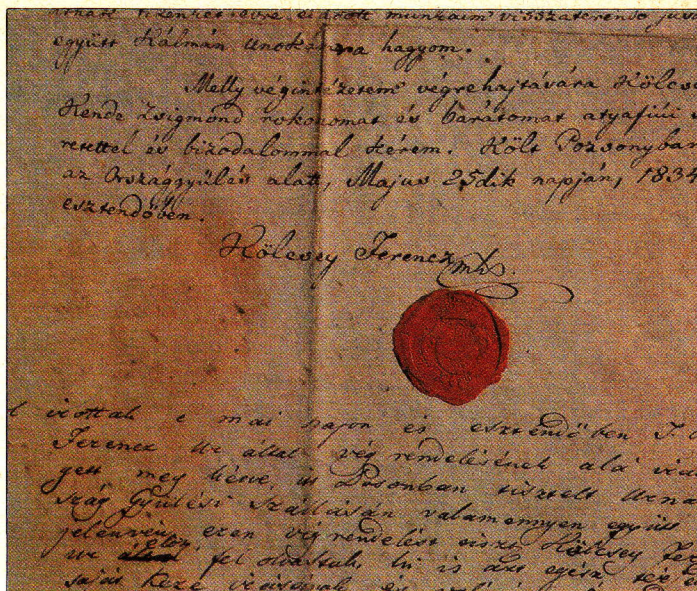


A költő könyvei és kalamárja

tes utasítás alapján cselekedni, ezért 1835-ben lemondott követi megbízatásáról. Elhagyta Pozsonyt — Kossuth e napon gyászkeretben küldte szét az Országgyűlési Tudósításokat —, s visszatért Szatmárba.

Élete végén unokaöccse számára összefoglalta gazdag élete erkölcsi tapasztalatait. A *Parainesis* (intelmek) *Kölcsey Kálmánhoz* című értekezés önismeretre, önnevelésre, a haza és az emberiség szeretetére szólítja olvasóját.

A szatmárcsekei sír



1834. május 25-én, Pozsonyban kelt végrendelete (Debreceni Irodalmi Múzeum)



KOSSUTH LAJOS

(1802—1894)



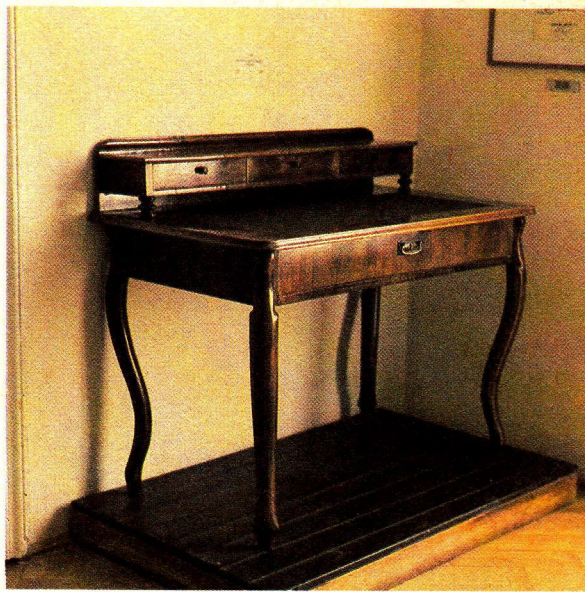
Kossuth Lajos — Mahlknecht Károly rézmetszete
Barabás Miklós rajza után
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)
A monoki szülőház



Kossuth élete csaknem átfogja a XIX. századot. Se hatalmas ívű életpálya középpontjában, miként a századnak is, az 1848—1849-es forradalom áll.

A Zemplén megyei Monokon, birtokügyeket intéző kisnemes gyermekeként jött a világra. A közeli Sárospatakon s a távolabbi Eperjesen tanult. Jogot végzett, majd ügyvédi pályára lépett. A fiatal, tájékozott, rokonszenves, jó fellépésű, a haladás eszméi iránt fogékony értelmiségi beleszólt a megyei politikába is, s szerepe volt abban, hogy Zemplén követei haladó reformelképzelésekkel utazhattak az országgyűlésre, Pozsonyba.

1832-ben követte őket Kossuth is. Forma szerint távollévő főrendek küldték oda maguk helyett, csupán tanácskozási joggal, de ő magának megélhetést keresve merész vállalkozásba kezdett. Kéziratos, lemásolt, levélformában terjesztett *Országgyűlési Tudósításokat* küldött szét szerte az országba mind-



Kossuth íróasztala (Magyar Nemzeti Múzeum)

azoknak, akik erre előfizettek. A kéziratos lapok hamar népszerűvé váltak, és országszerte ismertté tették szerkesztőjük nevét, sőt a birodalmi vezetés, Bécs is aktákat kezdett róla gyártani.

1836-ban, az országgyűlés berekesztése után, Kossuth Pestre költözött. Innen kezdte szétküldeni következő, hasonló formában szerkesztett vállalkozását, a *Törvényhatósági Tudósításokat*, amelyekben a „törvényhatóságok”, vagyis a megyék és városok közéletéről, gyűléseiről közölt beszámolókat. A kor-

mány azt remélte, hogy Kossuth az országgyűlés végén beszünteti szerkesztői működését. Mivel ez nem következett be, lapját előbb betiltották, majd amikor Kossuth tiltakozott, 1837. május 4-én letartóztatták, perbe fogták és négyévi fogságra ítélték.

Budai börtönében, viszonylag emberséges körülmények között, tervszerű közgazdasági, politikai, jogi tanulmányokat folytatott. Olvasott szépirodalmat is, és megtanult jól angolul. Sokat elmélkedett az ország megoldandó korkérdései felett. Felkészült, koncepciózus, alapos tudású politikusként hagyta el a börtönt, amikor az 1840. évi amnesztiával szabadon bocsátották.

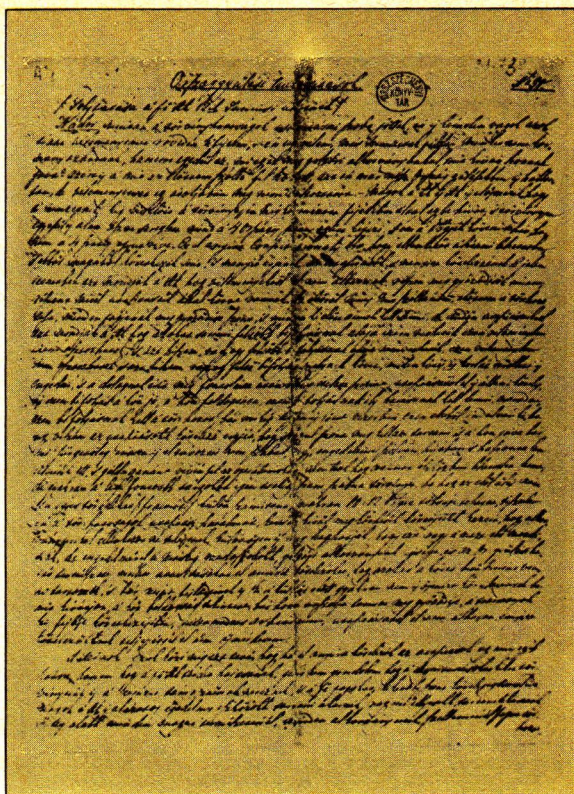
1841 elején — hogy a cenzúra korlátai közé kényszerítsék — megengedték neki, hogy átvegye a hetente két-három alkalommal megjelenő újság, a *Pesti Hírlap* szerkesztését. A cenzúrával küzdő Kossuth lapjában — minden akadályoztatás dacára — a korkérdések egész sorát tudta megpendíteni vagy népszerűsíteni. Feladatának előbb azt tartotta, hogy mintegy tükröt tartson az ország elé, milyenek is az állapotok, minek a változtatásáról kell majd dönteni. Így akarta felkészíteni a közvéleményt a következő, 1843. évi országgyűlésre. Hírlapi újítások egész sorát vezette be, Magyarországon például ő honosította meg a vezércikket s a városi hírek rovatot. Előfizetőinek száma az ötezret is meghaladta.

Széchenyi, mint ismeretes, egy röpiratával megtámadta a *Pesti Hírlapot* és szerkesztőjét. Kossuth *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* címmel válaszolt támadójának, s bizonyítani tudta, hogy indítványai nem lépnek túl Széchenyi követelésein. A kibontakozó vitában a résztvevők Kossuthnak adtak igazat.

Kétségtelen, hogy a sajtó szélesebb körben hatott, mint korábban Széchenyi könyvei, de ez a szélesebb kör még mindig nem lépett túl a megyei nemességen, az értelmiségen és a városi polgárság nagy részén. (A lakosság óriási többsége ekkor még írástudatlan volt.)

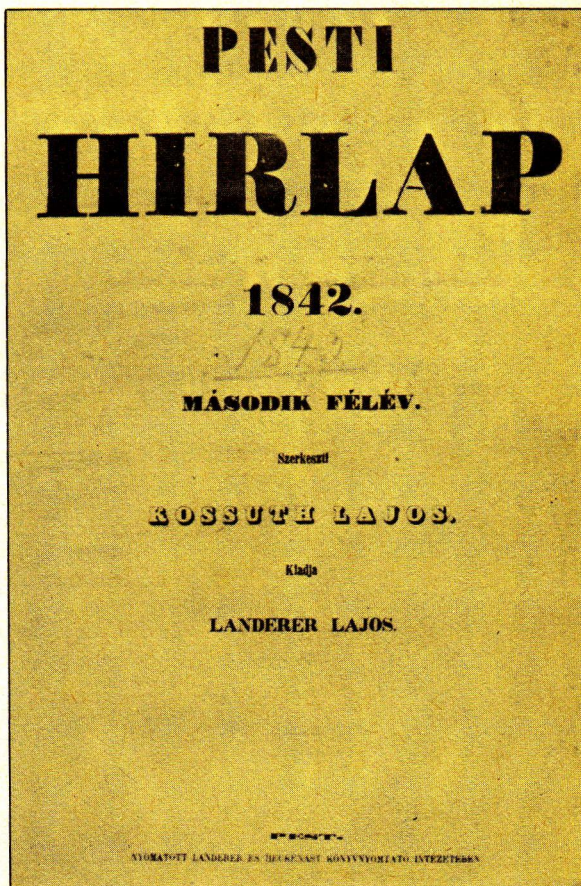
Ugyanakkor azok a remények, amelyeket a sajtó meggyőző-mozgósító szerepéhez fűzött, nem váltak maradéktalanul valóra. Az 1843. évi országgyűlésen az egyik legfontosabb reformjavaslatnak, a részleges közteherviselésnek (közadózásnak) nem lett meg a szükséges többsége. Kossuthtól ráadásul éppen ebben a nehezülő helyzetben vették el a lapot: a kormány 1844-ben kiűtötte kezéből a tollat.

A meggyőzés és agitáció színtereként ekkor a társadalmi szervezkedést, az egyesületeket jelölte meg. A legfontosabb ezek sorában az 1844-ben létrehozott Védegylet volt, amelynek tagjai kötelezték magukat, hogy nem vásárolnak olyan külföldi árut, amelyet itthon is előállítanak, hogy ezzel is támogassák a hazai ipart. Kossuth a Védegylet igazgatója lett, részt vett a vidéki körök hálózatának kialakításában, ipari kiállítást rendezett, megszervezte a Gyáralapító Társaságot, vasútépítő-társaságot alapított. (Mindezekben időnként együttműködött, időnként szembekerült Széchenyivel.)



Az Országgyűlési Tudósítások
(Magyar Országos Levéltár)

A *Pesti Hírlap* (Egyetemi Könyvtár)





3-
Védegyleti bál — Vidéky Károly rézmetszete Medve Imre rajza után (Pesti Divatlap, 1846. I.)

Franz Kollarz: *Kossuth toborzóbeszédet mond Cegléden 1848. szeptember 24-én* — ceruzarajz
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)





Ajándékba kapott pohara
(Magyar Nemzeti Múzeum)

A végcélt, a politikai mozgalmat, amely Magyarország polgári alkotmányos átalakulásához vezet, nem tévesztette szem elől. 1847-ben sikerült elérnie, hogy a reformerek pártját szerveződjének (Ellenzéki Párt) és pártprogramot adjanak ki (Ellenzéki Nyilatkozat). A döntőnek ígérkező politikai küzdelemre a következő. 1847. évi országgyűlés megnyitásakor, Pozsonyban került sor. Kossuth — életében először — választott megyei követként jelent meg; az ellenzéki vezetés határozata alapján Pest megye küldötte lett. A nehéz politikai küzdelmek néhány hónapja után az 1848. évi forradalmak, a „népek tavasza” a magyar polgári átalakulás ügyén is óriásit lendített előre. Kossuth ekkor kiadta a jelszót: „emeljük fel politikánkat a pillanat színvonalára”, s az egész reformprogram azonnali megvalósítását követelte. Történelmi érdeme, hogy a nagy alkalom nem maradt kiaknázatlanul. Kimondták a jobbágyszabadítást, megvalósították a népképviselési rendszert, bevezették a közadózást, s az ország sorsának irányítását független, felelős magyar minisztérium vette kezébe. Magyarország evvel teljes önállósághoz jutott a Habsburg-birodalmon belül. Kossuth a megalakuló új kormány pénzügyminisztere lett.

1848 szeptemberében az ellenforradalom fegyverrel támadt Magyarországra, hogy a forradalom vívmányait megsemmisítse. A kormány lemondott, a parlament ezután ideiglenes kormányzati szerv, az Országos Honvédelmi Bizottmány kezébe adta a hatalmat. Kossuth ennek elnökeként irányította a honvédelmet. Óriási szervező, lelkesítő munkája néhány hónap múlva meghozta gyümölcseit. Az ellenséget

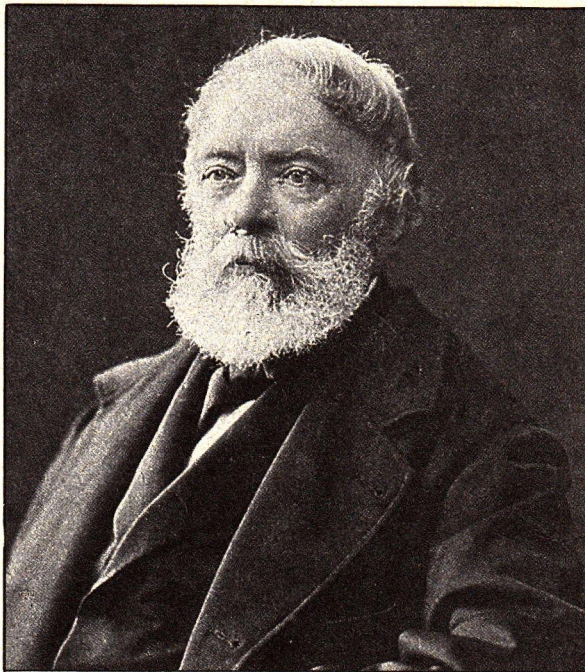
1849 tavaszán kiverték az országból, Magyarország kinyilvánította függetlenségét és a Habsburg-ház trónfosztását. Az ország élére, kormányzó-elnök címmel, Kossuth Lajost választották. Ő nevezte ki azután a második felelős minisztériumot, Szemere Bertalan kormányát.

A cári intervenció azonban eldöntötte a szabadságharc sorsát. Kossuth a menekülést választotta, hogy külföldről újra folytathassa szervezőmunkáját a magyar függetlenség érdekében. Kétéves törökországi tartózkodás után Londonban telepedett le, majd 1861-ben átköltözött Olaszországba. 1865-től Turinban élt. Az emigráció szervezésével, a nemzetközi és a hazai közvélemény támogatásával próbálta ébren tartani a magyar függetlenség ügye iránti érdeklődést.

Az itthon maradottak zöme, Deákkal az élen, végül a kiegyezés útját választotta. Kossuth 1867-ben Deákhoz küldött nyílt levelében, a híres Kasszandra-levelelben élesen bírálta azt a megoldást, amely Magyarország sorsát a halálra ítélt Habsburg-birodalomhoz köti. Kasszandraként, tehát igazat mondó, ám meg nem hallgatott jósként jövendölte: a Habsburg-birodalom össze fog omlani, s maga alá temeti majd a történelmi Magyarországot is. Jósolata alig fél évszázaddal később, 1918-ban teljesedett be.

A nagy számúzott ezt követően mind ritkábban hallatta hangját a hazai politika kérdéseiben. A természetel társalgott, botanikai gyűjteményét és iratait rendezgette, kilencvenévesen is kirándult az Alpokban. Elfelejtetni nem lehetett, mind többen zárandokoltak hozzá Magyarországról az ifjabb nemzedék tagjai közül is. Pedig a hivatalos Magyarország 1889-ben még állampolgárságától is megfosztotta. Csak holtában térhetett haza.

Kossuth fényképe



VÖRÖSMARTY MIHÁLY

(1800—1855)



Barabás Miklós: Vörösmarty Mihály
(Magyar Tudományos Akadémia)

Vörösmarty nyéki kúriája



Nemesi családban született ugyan Vörösmarty Mihály, de szerény módúban, s apja halála után kilenc testvérével maradt árván. Szinte gyermekfejjel házitanítóságra adta fejét, azután magánúton folytatta jogi tanulmányait. A Tolna megyei Perczel családnál nevelősködvén beleszeretett tanítványai nővérebe, Perczel Etelkába, de érzelmeit még versben sem vallhatta meg, társadalmi helyzetük annyira különbözött.

Az ismeretlen, ifjú házitanító 1825-ben egy csapásra híressé lett első nagy művével, a *Zalán futása* című terjedelmes verses eposzával. Az irodalmat kedvelő közönség régóta sóvárgott már valami nagy, a nemzeti történelem réges-régi fordulópontját megéneklő, igazi hősköltemény után. Ennek az igénynek tett eleget, roppant költői tehetséggel. A költeményben az elégikus hangulat, az enyészet gondolata az uralkodó. Jellemző, hogy nem Árpád, nem a magyarok lettek eposzának hősei, hanem az elbukó szláv vezér, Zalán. Nem a magyarok győzelmét, hanem a vesztesek szét hullását zengi. Így elkerülte az irodalomban értéket nem teremtő nacionalizmus veszedelmét.

Szinte egyik napról a másikra az ország első költője lett, s ő az első Magyarországon, aki ha szűkösen is, meg tudott élni irodalmi (költői, szerkesztői) működéséből. Mindezt csak roppant munkával tudta elérni. Pestre költözve — ekkor és általa vált Pest az irodalmi élet központjává — rengeteget fordított, színi és könyvbírálatokat publikált, folyóiratot szerkesztett, színműveket írt, drámapályázatok bírálatában vett részt, szótárkészítéssel foglalkozott, megnyitó játékokat írt 1837-ben a pesti magyar színház, a későbbi Nemzeti Színház számára. Mindezt joggal érezte nyűgnek, hiszen tehetsége feljogosította volna arra, hogy kizárólag eredeti művekkel gyarapítsa irodalmunkat.

Mert költeményei irodalmunk legnagyobb értékei közé tartoznak. 1837-ben, Wesselényi és Kossuth perbe fogása idején, az ellenzék elleni hadjárat tetőpontján keletkezett a *Szózat*, második nemzeti himnuszunk, amelyet Egressy Béni zenésített meg. A *Szózat* Kölcsey *Himnuszára* emlékeztet múltidéző szakaszaiban, de a költő itt már nem fohászkodik, hanem kitalálásra buzdít. A kétely hatja át a költeményt. Helyt tud-e állni a nemzet a reá mért megpróbáltatások között, vagy „jőni fog, ha jőni kell, | A nagyszerű halál...” Vörösmarty 1849 után, amikor mindenki egy jövődőlés beteljesüléseként értelmezte e sorokat, nem engedte, hogy gyermekei ezt a szakaszt is megtanulják. Hitt abban, hogy — *A vén cigány* című megrázó verse szavaival — „Lesz még egyszer ünnep a világon, | ha majd kifárad a vész haragja s a vizsály elvérzik a csatákon”.

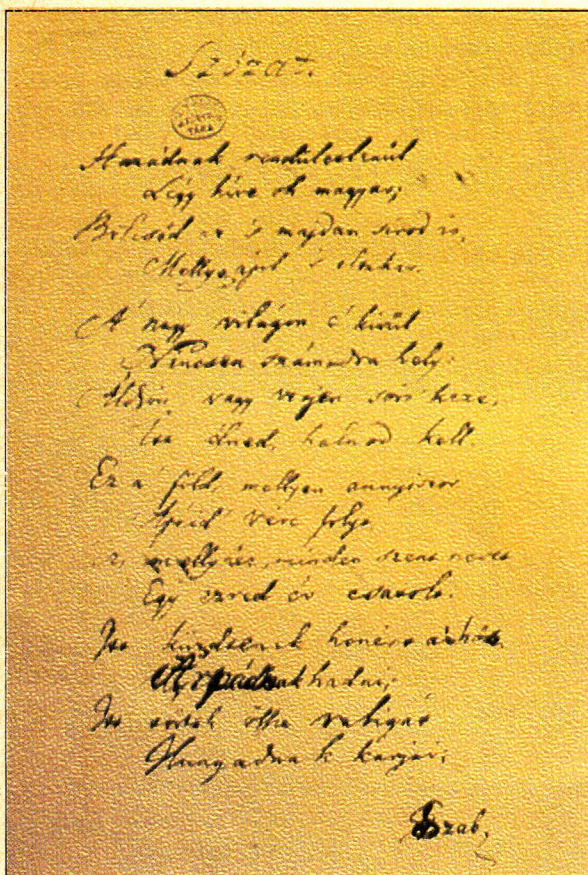
A reformkorban, a forradalom előtt részt vett a társadalmi életben. Szoros barátság fűzte Deák Ferenc-hoz. Irodalmi körökben, de a kor szellemi mozgalmában, az ellenzék politikai egyesületeiben is hallatta szavát. Hozzászolt a Széchenyi—Kossuth-vitához, az utóbbinak adva igazat. Történelmi érdeme, hogy felfedezte, nyilvánossághoz segítette a nála jelentkező ismeretlen költőt, Petőfi Sándort. Soha nem volt féltékeny a hírével őt is elhalványító fiatalabb pályatársra.

1848-ban országgyűlési képviselő, majd az egyik felsőbb bíróság bírója lett. A vereség után bujdosni kényszerült. Majd kegyelmet kapott, s ezután szülőfalujá-

Szemlér Mihály: *Vörösmarty a Főti dalt szavalja*
(Magyar Nemzeti Galéria)



Tiedge János: Vörösmarty Mihály — fénykép
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

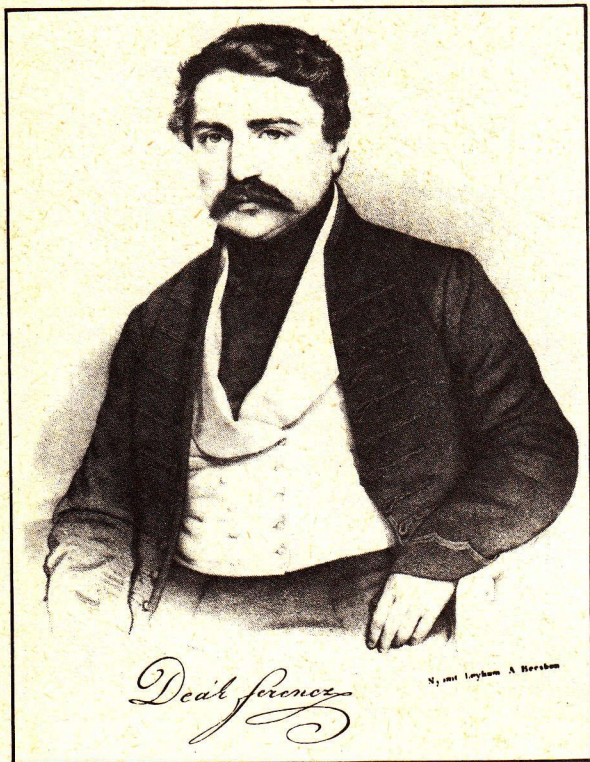


A Szózat kézirata
(Magyar Tudományos Akadémia)

ban csekélyke földön szőlőt művelt, dinnyét és dohányt termesztett, hogy így tartsa el — szűkös kenyérrel — nejét és három gyermekét. A nyomor, a betegség, a nemzet sorsa feletti aggodás beárnyékolta utolsó éveit. Kedélybetegesen költözött a fővárosba. Ekkor készült portréja (talán ő a legrégebbi magyar, akinek vonásait fénykép őrzi) szenvedésről és kétségbeesésről tanúskodik. 1855. november 19-én halt meg. Temetése az önkényuralom elleni — első — hatalmas tömegtüntetéssé vált, húszezren kísérték a Kerepesi temetőbe.

DEÁK FERENC

(1803—1876)



Székely Bertalan: *Deák Ferenc*
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

A kehidai Deák-kúria



Születése anyja életébe került, szerető rokonok nevelték. Mint annyi birtokos nemesi ifjú, a Zalából származó Deák is jogot tanult, megyei hivatalokat vállalt, míg 1833-ban — bátyja helyett — őt nem küldte megyéje Pozsonyba az országgyűlésre. Páratlan jogtudása, nagyszerű politikai képességei, kiegyensúlyozott kedélyvilága teszik érthetővé, hogy igen rövid idő alatt a reformerek elismert vezetői közé emelkedett. A politikus Deák mindig meg tudta találni azokat a kicsiny hézagokat, amelyeken át egy-egy fontos reformot, az udvar ellenállása dacára is, keresztül lehetett gyömöszölni.

A következő, 1839. évi országgyűlésen Kölcsény már nem élt, Kossuth börtönben ült, Wesselényi távol volt. Reá hárult a vezető szerep, s egy egész ország figyelte, ki tudja-e csikarni az elítéltek szabadon bocsátását, el tud-e érni további reformokat, milyen feltételeket terem a jövődőre? Deák az 1839—1840-es országgyűlésen teljes sikerrel működött. Amnesztiát hirdettek, fontos reformtörvényeket hoztak a gyárakról, a kereskedőkről, a hitelfeltételek javításáról. Az országgyűlés berekesztése után pedig Deák vezetésével megkezdődött Pesten egy új, modern büntető törvénykönyv kidolgozása. Ebben kimondták a halálbüntetés eltörlését, az esküdtszéki bíráskodás megvalósítását, s messzemenő garanciákat alkottak a politikai perek perbe fogottjai számára. Sajnos a nagyszerű, európai rangú munkálatból az udvar ellenállása folytán nem lett törvény.

Az 1840-es években visszavonult megyéjébe. Betegekdedt, nehezen mozdult. De támogatta az ellenzék kezdeményezéseit, tagja lett a Védegyletnek, majd 1847-ben ő véglegesítette a megalakuló Ellenzéki Párt programjának, az *Ellenzéki Nyilatkozatnak* a szövegét. Deák maga keveset írt, hírlapi cikket csak elvétve, programadó munkát sem hagyott ránk. Szívesen vette, hogy az általa javasolt reformokról, az általa javasolt módon, mások tegyenek indítványokat. Mindezt pedig tanácsokat osztva, biztatásokat adva, zalai magányából is meg tudta tenni.

Az 1848-as forradalom szakította ki viszonylagos elzártságából. Sietve hívták Pozsonyba: szükség volt az ő páratlan jogtudására a forradalmi jelentőségű törvények megalkotásához. (Nemhiába nevezték el később a haza bölcsének.) Az új Batthyány-kormányban Deák az igazságügyi tárcát vette át. Nehéz feladata volt, hiszen az ő hatáskörébe tartoztak a jobbágyfelszabadításból fakadó vitás ügyek. A paraszti elégedetlenség hullámai, többnyire kérvények formájában, az ő íróasztalára csapódtak le. Deák ekkor a jobbágyfelszabadítás továbbfejlesztését eredményező törvényjavaslatokat dolgozott ki.

Amikor azután 1848 szeptemberében a kormány lemondott, a leköszönt igazságügy-miniszter is a képviselői padokban foglalt helyet. Innen javasolta s fogadtatta el: nem tárgyalnak Béccsel mindaddig, amíg az ellenség — Jellasics serege — „az országból ki

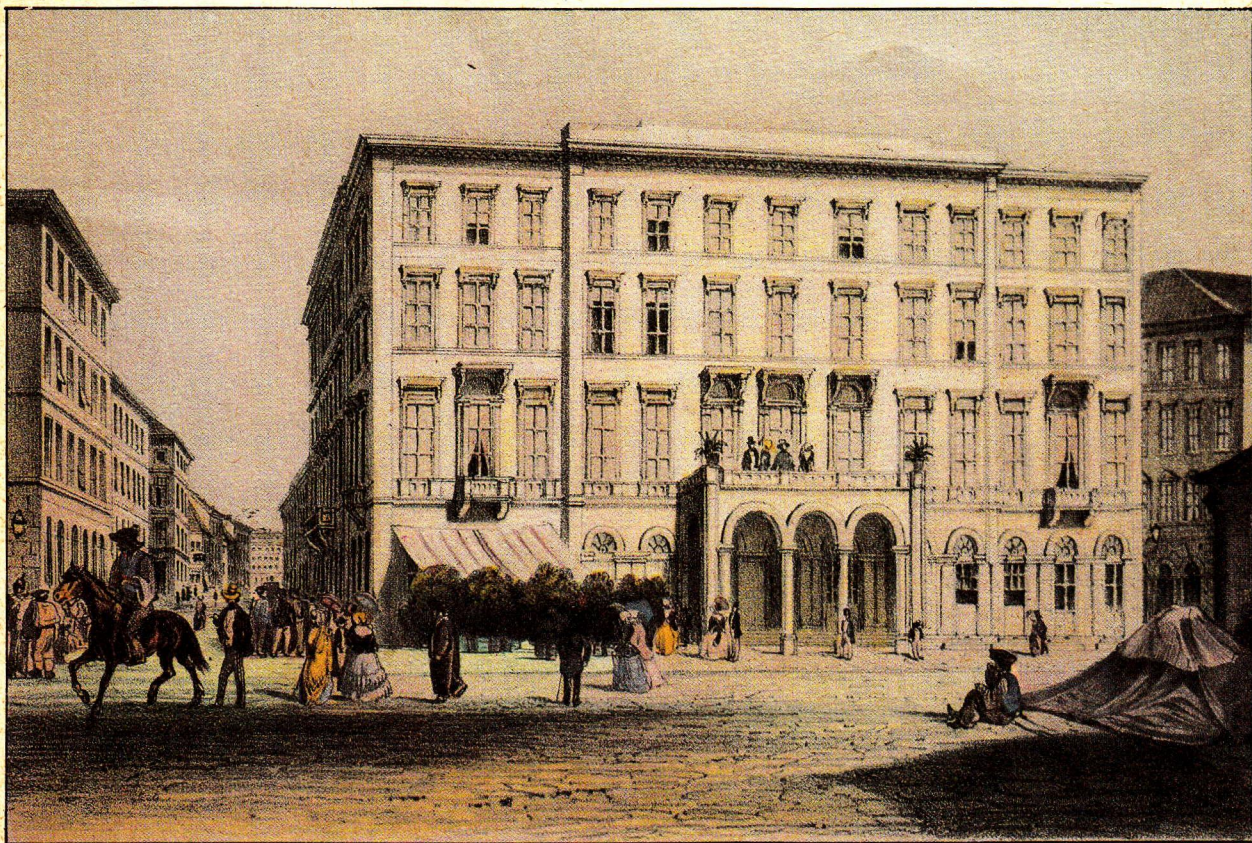
nem takarodik”. 1849 legelején pedig egy sikertelen békeküldöttség tagjaként járult Windisch-Grätz elé. Nem engedték tovább Debrecenbe. A szabadságharcból így nem vállalhatott részt, de az önkényuralom bosszúja sem érhetette.

1849 után Deák arról lett nevezetes, hogy nem tett semmit. Személyes példájával hirdette meg a passzív ellenállást az önkényuralom ellen, majd 1861-ben, amikor az aktív ellenállás alkalmá eljött, az országgyűlésen újra hitet tett az 1848-as törvények érvényesítése mellett, s azok helyreállítását követelte.

Az 1860-as években azután fokozatosan módosított álláspontján, s 1865-ben nevezetes húsvéti cikkében nyíltan is meghirdette, hogy hajlandó egyezkedni a Habsburg-hatalommal. A magyar részről általa vezetett vagy irányított tárgyalások nyomán jött létre az 1867-es kiegyezés, amely visszaadta Magyarországnak legalább a belkormányzati önállóságát. Deák bízott abban, hogy a sokat bírált kiegyezési mű kiállja az idők próbáját, hogy esetleg változtatható, továbbfej-



Vendéglő az Angol királynéhez — Franz Josef Sandmann
színezett litográfiája Rudolf Alt rajza nyomán (Budapesti Történelmi Múzeum)





Grimm Rudolf: *Deák Ferenc*
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

leszhető lesz, de a történelem nem őt igazolta. Maga az új rendszerben semmilyen hivatalt nem vállalt, semmilyen kitüntetést nem fogadott el. Egyszerű képviselőként is megőrizte óriási befolyását. Hamarosan látnia kellett, hogy az általa készített kiegyezési gépezet nem úgy forog, ahogyan elgondolta. Elkedvetlenedett, visszavonult. Bár szerette a társaságot, az embereket, bizonyos fokig magányos maradt. Egy Duna-parti szálloda két szobáját lakta évtizedeken keresztül, nyaranta rokonainál pihent, fafaragással foglalatzkodott. Családot nem alapított, Vörösmarty árváit fogadta gyermekeinek. Nem volt magánélete: életét egészében nemzetének szentelte.

Barabás Miklós: *A hajóhid a Lánchíd épülő pilléreivel*
— vízfestmény (Budapesti Történelmi Múzeum)



DÉRYNÉ SZÉPPATAKY RÓZA

(1793—1872)



Déryné Széppataky Róza mint Liszli
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

Déryné neve összeforrott a magyar színjátszás hőskorával. Ismeretlen vándorszínészként kezdte, s a pályája delelőjén megalakult Nemzeti Színház primadonnája lett. Stílusok és korok váltották egymást a színpadon, szűrös-gubás atyafiak kurjantottak fel a színpadra első szerepei idején, s polgári öltözetű, parfümös nézősereg tapsolt az idős művésznek még mindig mindenkit rabul ejtő színpadi varázsának.

A jászberényi özvegy patikusné kislánya mindig is színésznő akart lenni. Alma húszéves korában teljesedett be, amikor egy Pesten szereplő társulat tagjai közé fogadta. Német családi nevét tükörfordítással magyarosította, majd egy színésztársához férjhez menve felvette a Déryné nevet. Vándortársulatokkal bejárta az egész országot, s a kis termetű fiatalasszony az előadások ünnepeit primadonnája lett. Legnagyobb sikereit zenés darabokban aratta. Kiváló teljesítményt nyújtott az operai előadásokon, ő vitte sikerre — első alkalommal 1823 és 1827 között, kolozsvári tartózkodása idején — a magyar nyelvű operai éneklést. Az „erdélyi énekes jádzó társaság” azután Pesten vendégszerepelt, s magas színvonalú dalkultúrájával óriási meglepetést váltott ki, és ez siettetette egy állandó pesti

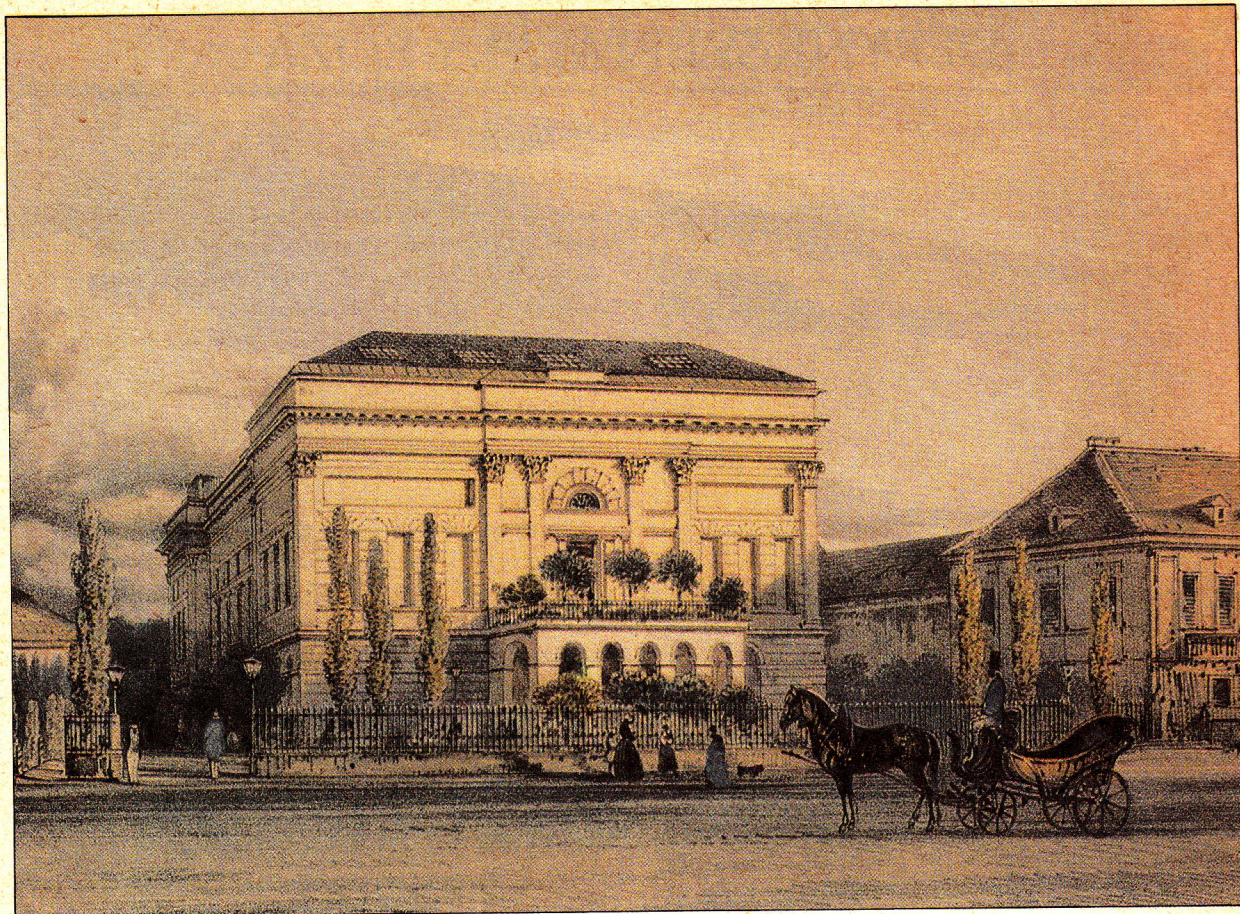
színházépület régóta vajúdo tervének megvalósítását. Legnagyobb sikereit Pamina (Mozart: *Varázsfuvola*) és Rosina (Rossini: *A sevillei borbély*) szerepében aratta. Déryné ezután Kassán játszott, majd a nevezetes kassai társulattal (amelynek érdeme a *Bánk bán* ősbemutatója is) Pestre szerződött, az újonnan megalakult Nemzeti Színház együtteséhez. Játékát néhány év múlva az újabb primadonnák már elhalványították, ekkor, némileg elkedvetlenedve, újra vidékre vonult, s ott még hosszú-hosszú évekig sikereket aratott.

1852-ben végleg visszavonult a színpadtól, ekkor Diósgyőrbe költözött férjéhez. Utoljára 1868-ban, Egressy Ákos jutalomjátékán lépett a színpadra. Azután már csak emlékirataiban idézte fel a régi színházi világot.

Déryné még életében legenda lett. Nevezetes szerepében, Liszli kosztümjében és gitárjával (Treitschke: *Alpesi róza* című dalművéből) számtalan magyar család vitrinjében vagy zongorájának tetején látható porcelánszobrocskája, amint kissé előrehajolva éppen dalba kezd...

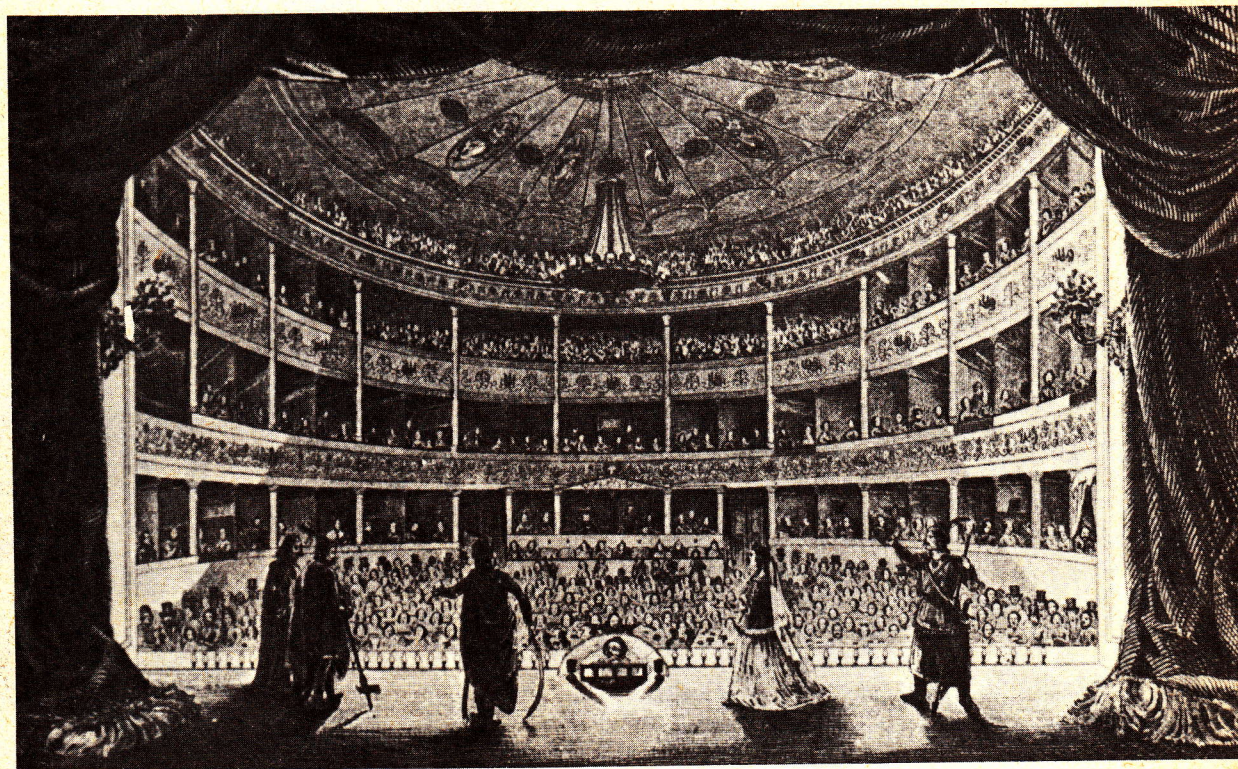
Reformkori viseletek — színezett rézmetszet
(Regelő, 1835)





Nemzeti Színház — Franz Josef Sandmann színezett litográfiája Rudolf Alt rajza nyomán (Budapesti Történeti Múzeum)

Rohn Alajos: A pesti magyar színház belseje (Országos Széchényi Könyvtár)



POLLACK MIHÁLY

(1773—1855)



Than Mór: *Pollack Mihály*
(Magyar Nemzeti Múzeum)

A Bécsben született német építész bizonyára többször írta személynevét Michaelnek, mint Mihálynak, de mivel nagyszerű építészeti alkotásainak legjavát Magyarországon alkotta meg, és élete nagyobbik felét itt töltötte, méltán említhetjük a nagy magyarok között.

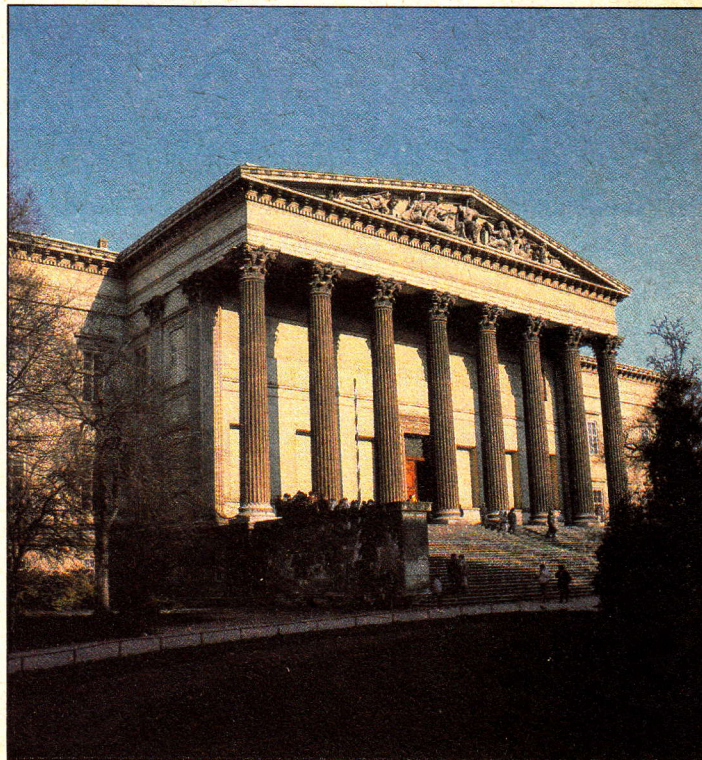
Az építészet mesterségét szülővárosában tanulta, majd az akkori szokásoknak megfelelően vándorútra indult, látni és tanulni. Hosszabb időt töltött Itáliában letelepedett, félig-meddig olaszvá vált féltestvérénél, Leopoldnál. Alkotásain érzik az olasz világos, harmonikus tagolású klasszicista építészet hatása.

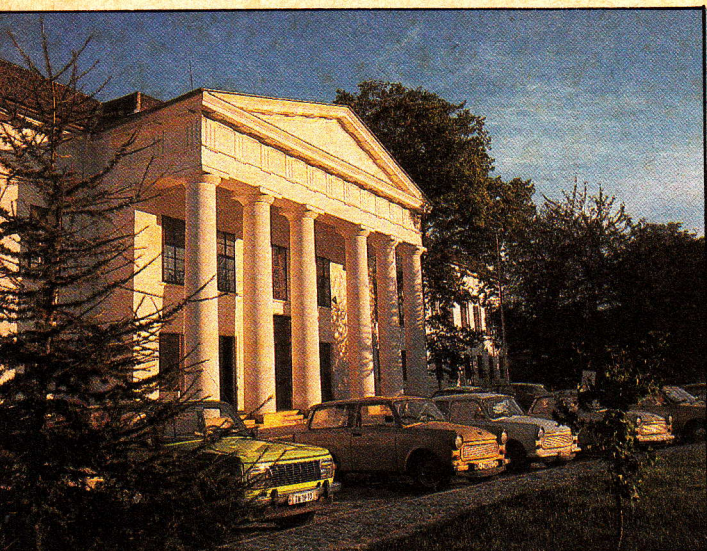
1798-ban került Magyarországra, s hamarosan korának legkeresettebb, legkedveltebb építészé lett. Püspökök vele építtettek székesegyházakat, a vármegyék nemessége vele terveztetett megyeházakat, grófok rendelték meg nála új — többnyire legelső — kastélyukat, palotájuk tervrajzait. Szerencsés időpontban érkezett Magyarországra, mert az egész ország építési lázban égett. A napóleoni háborúk kiváltotta mezőgazdasági konjunktúra révén bőven áramlott pénz az országba. Ha a középkor és a XVIII. századi barokk néhány emlékétől eltekintünk, a régi Magyarország építészeti értelemben a XIX. század elejei, reformkori alkotásaival jelenik meg előttünk. A ránk maradt legtöbb nagy reprezentatív egyházi és világi épület ekkor

épült, s csaknem valamennyi klasszicista stílusban. A váci és az egri székesegyház vagy a debreceni nagytemplom, aztán a pesti, a gyulai, a kaposvári vármegyeháza, Budán a Sándor-palota (utóbb a miniszterelnökség épülete), Pesten a Károlyi-palota s megannyi vidéki kastély mind az antik mintákat követő építészeti stílus jegyeit viseli magán. A megrendelőknél volt némi pénzük, de azért nem tudtak pazarlóan gazdagok lenni, ugyanakkor a klasszicista stílus olcsó volt, hiszen egyszerű formákkal dolgozott, kedvelte a nagy, sima falfelületeket, a téglából emelt falakat malterrel burkolták, a nyílászárókat el tudta készíteni a falusi asztalos is. Az oszlopok, a timpanon és a mögöttük lévő, kívülről is sejtethető bejárati belső tér mégis reprezentatív megjelenést biztosított. A szimmetria rendet, állandóságot sugallt. A méltóság és nemes egyszerűség grófnak, polgárnak, köznemesnek, püspöknek egyaránt megfelelt.

Ennek az építészeti stílusnak volt legnagyobb hazai, európai rangú mestere Pollack Mihály. Először a pesti evangélikus templom építését fejezte be (a mai Deák téren), majd az Engels téren állott hatalmas német színház építését vezette. Számos, részben ma is álló pesti lakóházat épített, a pesti Duna-sor reprezentatív épületei közül az ő alkotása a régi Vigadó

A Magyar Nemzeti Múzeum





A szekszárdi vármegyeháza



A Deák téri evangélikus templom Budapesten



Az alcsúti kastély romjai

(Pest 1849. évi ágyúzásakor pusztult el) s az akkor a városon kívüli Ludovika katonai akadémia épülete (a mai Kun Béla téren). A szekszárdi megyeháza nyugodt ritmusú, méltóságteljes épülete éppúgy tudásának sokoldalúságát dicséri, mint József nádor félig elpusztult alcsúti vagy a Festeticsek dégi kastélya. Fő műve, amelyet nem csak építészeti értelemben klasszicista, ókori minták után, hanem a „nemzet templomaként”, reprezentatív nemzeti ünnepek színtereként tervezett; a Nemzeti Múzeum hatalmas épülete. Építészeti is lenyűgöz a homlokzaton a vízszintes és a függőleges elemek egyensúlya, a világosan áttekinthető belső terek ünnepélyes monumentalitása. Az épület nem csak kiállítási teremnek adott helyet, hanem kívül-belül közösségi célokat szolgált, mint hajdan a templomok. A hatalmas felvezető lépcsősoron emberek gyülekezhettek, hogy az épületnek hátat fordítva az előttük lévő térségen történendőkre figyelhessenek, avagy fordítva, a lépcsősor és a mögötte lévő oszlopsor szolgálhatott hatalmas színpadként, s a lépcsők mellvédjei szószékként gyűlések és ünnepek alkalmával. (Közismert, hogy az 1847-ben elkészült épület előtti térség 1848-ban gyakran volt népgyűlések színtere.) Bent az előcsarnok igazi antik gyülekezőfórumként funkcionált, a hatalmas lépcsősor szinte hívogatott a belső terek felé.

Talán nem véletlen az sem, hogy Pollack Mihály alkotta termekben ülésezett 1848-ban az országgyűlés. A képviselőház a régi Vigadóban, a felsőház a Nemzeti Múzeum dísztermében tanácskozott, az utóbbi egészen az új Duna-parti országháza elkészültéig, a XX. századig itt maradt. Pollack még a reformkorban tervet készített az Országháza építésére is, az építkezésre azonban nem került sor.

Nem csak tervezett, hanem a nagy építkezések kivitelezését — néha a mások által tervezettét is — maga irányította. Egy-egy olyan hatalmas építkezés, mint a Ludovikáé vagy a Múzeumé, évekig tartó szervezőmunkát igényelt. A kőszállítástól a városrendezésig terjedt figyelme, hiszen tagja volt az ilyen ügyekben illetékes pesti Szépítési Bizottságnak. Nagy középületei (az evangélikus templom, a Ludovika, a Múzeum) hosszú időre kijelölték Budapest fő forgalmi irányait. Téralakításai, épületei szépérzésünket mindmáig befolyásolják.

A címlapon:

Vastagh György: *Kossuth Lajos* (Parlament)

• *A hátsó borítón:*

Wesselényi-emléktábla a ferencesek Kossuth Lajos utcai templomán

Reflektor Kiadó • 1988

A kiadásért felel Patainé Tamás Mária igazgató
88-1724 - Révai Nyomda, Budapest — F. v.: Horváth Józsefné dr.

Szerkesztette: Popovics Gizella

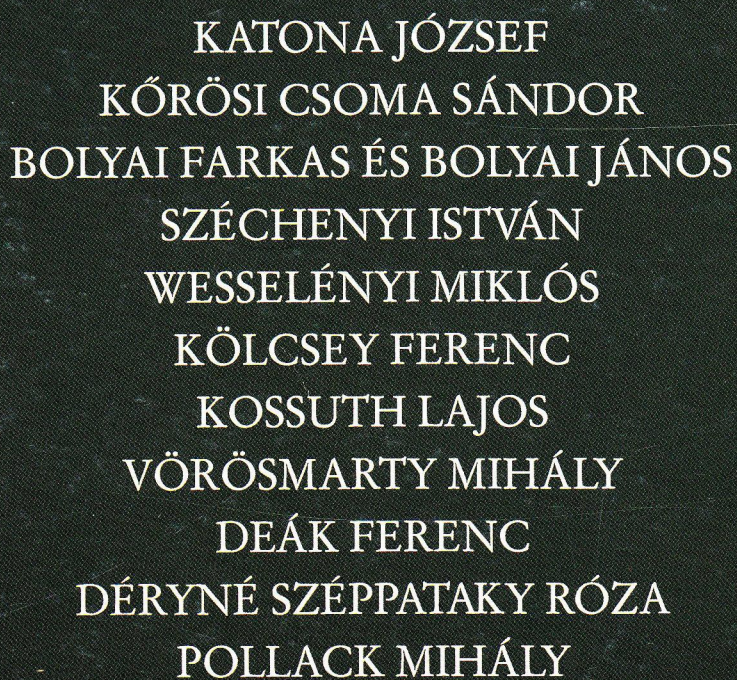
Műszaki vezető: Sebestyén Gyula

Műszaki szerkesztő: Sáfrány Annamária

ISBN 963 209 006 3 összkiadás

ISBN 963 209 047 0

Cikkszám: 11 338



REFLEKTOR KIADÓ